

ERDÉLYI MUZEUM

XXII. kötet.

1905.

1. fűzet.

A lappok Norvégiában.

(Első közlemény.)

A négy külön állam (Norvégia, Svédország, Oroszország és Finnország) területén szétszórva élő szegény, kevés számú lapp nép régóta magára vonta a tudományos világ figyelmét, és pedig nem csekély mértékben.

Az az anyag, a melyet a lapp nép nyújt a kutatónak, egyaránt fontos embertani és néprajzi tekintetben, főképen azonban nyelvészeti szempontból. A lapp nyelv ugyanis igen nagy jelentőségű a finn-ugor nyelvcsoporthoz tartozó egyes nyelvek egymáshoz való viszonyának megállapítására s az egész nyelvcsoport őstörténetének megvilágítására.

A finn-ugor nyelvészet legfontosabb tűzhelyeinek egyike tudvalevőleg Magyarország. Tehát a lapp nyelv s a lapp nép iránti tudományos érdeklődés itt kiváltképen jogosult. Nagyon természetes, hogy erről a távoli népről való bővebb tudomás itt főképen a tudományos körökre szorítkozik, de a művelt magyar közönség vajmi keveset tud a lappokról azon kívül, hogy nyelvük rokon a magyar nyelvvel.

Ez a kétségtelen nyelvrokonság azonban már magában is elegendő arra, hogy a magyar művelt közönség érdeklődjék ama kis nép iránt s többet tudni óhajtson azokról a viszonyokról is, a melyek között a lapp nép él.

Ebben a feltevésben írok az Erdélyi Múzeum olvasóközönsége számára rövid ismertetést a lappokról, fő tekintettel a Norvégiában élő lappokra, a kiket személyes tapasztalatból ismerek; a többiekéről csak mellékesen emlékeztet meg.

Igy is elkerülhetetlen, hogy olyan dolgokat ne említsek, melyekről már volt szó magyar folyóiratokban, vagy hírlapokban, főképen a svédországi lappok viszonyairól szóló úti rajzokban.

Nyelvrokonság, vérrokonság. A lappok neve és őstörténete.

A lapp nyelvnek legközelebbi rokona a finn. Ez a két nyelv nagyon közel áll egymáshoz.

Embertani tekintetben azonban az „alacsonytermetű, gyöngye testalkatú, erősen brachycephal, fekete szemű s fekete hajú lappok” igen távol állanak a finnektől, mint általában a finn-ugor népektől; a jellemző lelki vonások is jelentékenyen különbözök. Hogy ez a nagy, testi és szellemi typus-különbség olyan rövid idő folyamán, mint a mire a lapp-finn nyelvrokonság rámutat, beállhatott volna, az igen valószínűtlennek, sőt lehetetlennek látszik, a miért azt kell feltennünk, hogy a lappok eredeti nyelvüket (talán kivéve egyes szavakat, a melyeket azonban a mai lapp nyelvben eddig nem sikerült biztosan kimutatni) valami finn-ugor nyelvvel cserélték fel: vagy az ősfinn nyelvvel, vagy pedig valamely, az ősfinnhez közel álló finn-ugor nyelvvel, a melynek most más származéka nincsen.

Melyik népesoportba tartoznak a lappok embertanilag, az még eldöntetlen kérdés, mert a lapp typus, különösen a koponyaalkatra nézve, olyan fajsajátosságokat mutat fel, a melyek másutt sehol sem fordulnak elő.

Hol és milyen körülmények közt történt a lappoknál a fentemlített nyelvcsere, az is eldöntetlen, sőt talán eldönthetetlen kérdés. Egyáltalában azt lehet mondani, hogy a lappoknak nincsen története. A nép maga jóformán semmit, vagy általában igen keveset tud múltjáról. Csak a velük érintkezésbe jutott népek íróinál, vagy pedig régi külföldi tudósoknál lehet némi történelmi felvilágosítást találni a lappok sorsáról a régmúlt idők folyamán.

Igy is azonban csak igen hiányos felvilágosítás kapható. Az illető feljegyzések magukban véve is keveset mondanak s azonkívül nem is egészen biztos, hogy mindannyi a most „lapp” név alatt ismeretes népre vonatkozik. Az előforduló nevek ugyanis többértelműek. Ennek a névkérdésnek jelentékeny szerepe volt a skandináv lappságot illető kortani megállapításban.

A „lapp” név, a mely dán és svéd közvetítéssel lett a nép általánosan elfogadott neve Európában, valószínűleg nem

eredeti skandináv, ámbár már régóta megvan a skandináv nyelvekben. Az irodalomban ez a szó először a dán történetírónál Saxo-nál († 1206) fordul elő; eredetileg pedig, úgy látszik, hogy finn szó s értelme: „a legvégső éjszak (finn: *lappi*) lakója”. A finnektől valószínűleg a svédek vették át s azután ez lassankint kiszorította a nép eredeti skandináv nevét a svéd és dán nyelvekből. Norvégiában pedig az eredetibb név (ónorvég: *finnr*) maradt meg s a norvég népnek az a része, a mely folytonos érintkezésben áll a lappokkal, mai napság is finneknek hívja őket, a bevándorolt finneket pedig megkülönböztetésül *kvän*-eknek nevezik. Hivatalosan ugyan és az irodalomban Norvégiában is jelenleg általánosan a „lapp” nevet használják.

A tudományos világban általános vélemény az, hogy a középkori latin íróknál előforduló nevek: *scridifinni*, *scritobini*, *scridifenni*, *rerefennae* sat. („skízó finnek”) és *finni mitissimi* Jordanes-nél) mind a lappokra vonatkoznak s hogy ezeknek a külön neveknek a régi skandináv „finn” név (=lapp) szolgál alapúl. Feltéve, hogy úgy van, akkor a lappok őstörténetére vonatkozólag legalább azt lehet következtetni, hogy egy részük már azóta lakik Skandináviában, a mióta a germán származású skandináv népekről biztos történelmi értesítések vannak.

A régészeti leletek valószínűvé teszik, hogy már régen azelőtt is volt lapp lakosság Skandináviában, mert ott olyan kőkorbéli maradványokat találtak, a melyek egész biztosan nem-skandináv népre mutatnak. Ez az ismeretlen nép talán a lappok ősei voltak.

Azonban nincsen bebizonyítva, hogy valaha a lappok skandináv területe dél felé messzebb terjedt volna, mint mostanában. Az arra mutatni látszó kőkorszakbéli eszközök adás-vevés útján kerülhettek oda, a hol most találták. A norvég helynevekben gyakran előforduló *finn* szótag semmit sem bizonyíthat ebben a tekintetben, mivel egész más szó lehet, mint a fent említett, lappot jelentő *finn* szó. Általában az tűnik ki, hogy a lapp népvándorlás Skandináviában éjszakeről dél felé, a belföldről a tengerpart felé történt. A norvégek és svédek pedig a félsziget déli és középső részéről lassankint nyomultak előre

éjszak felé és ott először — Norvégiában majdnem kizárólag — a tengerparton telepedtek le.

Ezen norvég és svéd telepedés alkalmával a lapp nomádok és halászok részben visszaszorultak a tengerpartról, különösen Svédországban, a hol az éjszakeről jövő finn bevándorlás is befolyással volt. Norvégiában azonban mégsem szűnt meg a lapp népvándorlás. A norvég telepesek ugyan a legjobb helyeket foglalták le ott a messze éjszaki fjordokban és szigeteken; de mégis elég üres terület maradt, és oda későbbben telepedtek le állandóan lakó lapp halászok. Lapp nomádok pedig néhány évvel ezelőtt az ország déli részében fekvő Hardangervidden nevű fensíkon is megjelentek rénszarvasaikkal.

Ezekkel a fejtegetésekkel szemben erős ellentétben állanak azon eredmények a norvég lappok őstörténetére vonatkozólag, a melyekre a norvég tudós Dr. Hansen Andr. M. a m. é. megjelent „Landnaam i Norge“ (Honfoglalás Norvégiában) cz. könyvében jutott. Az ő véleménye szerint a lappok csak a X-ik vagy XI-ik században Kr. u. jöttek Norvégiába.

Dr. Hansen ugyanis azt állítja, hogy azok a középkori latin irodalomban említett *scridifinni* sat., sőt a legrégebb norvég irodalom „finu“-jei is, nem voltak lappok, hanem utódai egy ismeretlen „nem-árja“ népnek, a mely Norvégia őslakosságát képezte és azután lassankint teljesen beleolvadt az árja norvég nemzetbe.

Akárhogy álljanak különben a norvég honfoglalást illető kérdések, egész biztos bizonyíték van arra, hogy a lappok élénk érintkezésben voltak a skandinávokkal már több évszázaddal az előtt a korszak előtt, mikor ők Dr. Hansen szerint Norvégiába jöttek volna.

Ezt a bizonyítékot pedig a nyelvészet szolgáltatja.

Dr. Hansen ugyan a nyelvészetre is hivatkozik, azt állítván, hogy a lapp nyelv közvetlen skandináv kölesön szavai nem mutatnak sokkal messzebb időre vissza, mint a XI-ik és XII-ik század. De itt megjegyzendő, hogy a szerző nem vette számba a legújabb irodalmat a lapp nyelvet illetőleg.

Most ugyanis teljesen be van bizonyítva az, hogy a lapp nyelvben egész sor skandináv kölesönszó van, a mely a finn nyelv közvetítése nélkül már az őskandináv nyelv idején

került oda. Ezek a szavak egyrészt olyan alapalakra mutatnak vissza, a melyen az ő-skandináv nyelv elágazása után létrejött norvég vagy svéd hangtörvények hatásának semmi nyoma nincsen, másrészt pedig igen fontos lapp hangváltozáson kívül állanak, a mely kétségtelenül nem maradhatott volna el, ha az illető szavak ó-norvég vagy ó-svéd alakban jöttek volna a lapp nyelvbe.

Minthogy az ő-skandináv nyelv végső határa kb. 700 Kr. u., tehát a lappok legalább a VIII-ik század előtt már állandó érintkezésben voltak a skandinávokkal; ezt pedig nem lehet másképp megmagyarázni, mint úgy, hogy már akkor voltak lappok Skandináviában (azon kívül valószínűleg Finnországban és Oroszország észak-nyugati részében.)

Ezáltal a biztossággal határos valószínűséget nyert az a vélemény, hogy a *scridifinni* csakugyan lappok voltak és egész biztosnak vehető, hogy a régi norvég-izlandi irodalomban előforduló „finn” annyi mint lapp.

A norvég lappok magukat *sàmek*-nek (többes szám: az egész nép, az egyes szám *sàbme* csak összetett szavakban fordul elő) vagy *sàbmel izak*-nak (az egyes egyének, egyes szám: *sàbmel is*) nevezik, — a többi nyelvjárásban hasonló módon, csakhogy a déli svéd lappok egyenest „embereknek” (*almoče*) is nevezik magukat.

Ez a lapp név, úgy látszik, összefügg a „Finnország”-ot, „finn”-et jelentő finn szavakkal: Suomi, suomalaisen.

A „lapp” név azonban nem igen tetszik a lappoknak, főkép azért, mert a hasonló norvég és svéd szó rongyot jelent.

Norvég lappok: nomádok és letelepült lappok; tengerparti és folyómenti lappok.

A lapp nép összes száma körülbelül 30.000. Norvégia határain belül ennek kétharmadrésze lakik; lévén az 1900. évi általános népszámlálás szerint az összes norvég lapp lakosság 19677 főnyi.¹ Ennek pedig körülbelül tizenhatadrésze (mintegy 1202) van nomádnak jelölve.

¹ A svéd, finn és orosz lappok számát illetőleg legújabb adatok nem állanak rendelkezésemre. Svédországban volt 1895. évben 5576 lapp (ebből 3650 nomád), Finnországban 1890. évben kb. 1100 és Oroszországban (Kola félszigeten) kb. 2000.

Téved tehát, a ki azt hiszi, hogy a norvég lappok általában nomádok. A svéd, finn és orosz lappoknak is csak egy része nomád, ámbar ez a rész aránylag nagyobb, mint a norvég lappoknál.

A letelepült norvég lappokat lakóhelyükre nézve két csoportra szokták felosztani: tengerparti lappokra (norvégül: sjölapper, sjöfinner) és folyómenti lappokra (norv.: elvelapper, elvefinner). Ez a felosztás, úgy látszik, eredeti lapp elnevezésen alapszik; a lapp nevek pedig jobbak a megfelelő norvégeknél, a mennyiben a lapp *čáhcegàdd(e)-olbmuk*¹ nemcsak a folyómentén lakókra, hanem a tóparton lakókra is vonatkozik.

Különben ez a népies felosztás igen alkalmas, mivel a lakóhely megnevezése egyúttal az illető lappok fő foglalkozását is megjelöli. A tengerparti lappok ugyanis legfőképp tengeri halászok, csak mellékesen — és csak egy részük — marhatenyésztő és földművelő; a folyómenti (és tóparti) lappok pedig első sorban marhatenyésztéssel és földműveléssel foglalkoznak, azonkívül lazac halászattal, és folytonos élénk érintkezésben állanak a nomád lappokkal, a kiktől vásárlás vagy cserekereskedés által szerzik mind azt az árucikket, a mit a réntenyésztés létrehoz; elég gyakran magok is réntulajdonosok s a nomád lappok ezek rénszarvasait is őrzik, saját nyájaikkal együtt.

Az említett három csoport három külön fokozatot képvisel a lapp nép fejlődésében. A folyómenti lappok állapota az eredeti nomád élethez képest előnyös haladást tüntet fel: az életmód kényelmesebb, nagyobb műveltséget tesz lehetővé, a megélhetés meglehetősen biztos; szóval magasabb fokon állanak, mint a nomádok és mindamellett megtartják nemzeti sajátosságaikat, szokásaikat, nyelvük tisztaságát, mert a nomádokkal való folytonos érintkezés által összefüggésben vannak azokkal a nemzeti életgyökerekkel, a melyek, úgy látszik, a lapp nép fenmaradását biztosítják.

A tengerparti lappok azonban egészen új, idegen viszonyok közé: erősebb, műveltebb néppel való reménytelen versenybe jutottak. Az idegen műveltséget nem bírták úgy elsajátítani,

¹ *čáhce* = víz, *gàdde* = part, *olbmuk* = emberek.

hogy mégis megtartsák nemzeti egyéniségüket s vagy megmaradtak ama műveltség hatáskörén kívül és hátra maradtak, vagy belejutottak ama hatáskörbe — és elnorvégésedésnek indultak. Ez az elnorvégésedési processus különböző fokozatokban észlelhető.

A folyómenti és a tengerparti lappság két külön, egymástól függetlenül végbement és mai napság is folyamatban lévő átalakulásnak az eredménye, csakhogy az ok mindkét esetben ugyanaz, t. i., hogy a nomád élet nem elégítette s nem elégíti ki az illetőket s vagy a szükségtől kényszerítve vagy pedig a nomád élet nehézségei miatt más módon kezdték kenyerüket megkeresni.

Kétségtelen, hogy a nomád lappság, a letelepült lappokkal szemben, eredetibb állapotot képvisel. De azért nincs kizárva, hogy a letelepült lappok mostani életmódja nem egyedül a tiszta nomád életből fejlődött ki. Lehet, hogy az a félnomád vadász- és halászélet, mint a svéd „erdei lappok”-é, épen olyan eredeti a skandináv lappoknál, mint a milyen a rénszarvas-tenyésztők életmódja. Az utóbbi ugyanis a rendszeres réntenyésztésnél fogva bizonyos tekintetben magasabb műveltséget tétel fel.

Másfelől nagyon valószínűnek tartandó, hogy ezt a rendszeres réntenyésztést már magukkal hozták, mikor Skandináviába bejöttek.

A mi a lappok elterjedését Norvégiában illeti: a legutóbbi népszámlálás szerint az ország 20 amtja (megyéje) közül 8 vidéki amtban és a külön amtot képező Krisztiánia és Bergen városokban nem találtak egyetlen egy lappot sem. A többi 10 amt közül pedig csak öt van olyan, a melyben a lappok száma nem egészen jelentéktelen s ezek az éjszaki ország-részt („det nordenfjeldske“) képező amtok. Ezek közül viszont a három legéjszakiabb amt, Finmarken, Tromsö és Nordland tűnteti fel a legnagyobb számokat.

Azonban ezen amtokban is a lappok a kisebbséget képezik, u. m. Finmarkenben 35.98% lapp, 48.32% norvég, 15.70% finn, Tromsöben 11.96% lapp, 85.39% norvég, 2.64% finn, Nordlandban pedig csak 1.37% lapp, 98.51% norvég, 0.12% finn.

A letelepült lappoknak nagy többsége „tengerparti lapp”. A népszámlálás szerint a finmarkeni és tromsöi lappok között a halászok száma több mint kétszer annyi, mint a földművelők és marhatenyésztők száma, ámbar itt nyilván több tengerparti lapp mint „földművelő és marhatenyésztő” szerepel, mivel ők amellet, hogy halászatot űznek, földtulajdonosok vagy földbérlők is.

A folyómenti lappok főkép a nagy finmarkeni folyók, a Tana, Karasjok és Altenfolyó partján laknak. Különböben megjegyzendő, hogy közülök is többen vesznek részt a nagy tengeri halászatban, a mely a finmarkeni tengerpartnál évenként végbemegy.

A lappok lakása és építkezése.

A következőkben az egész norvég lappság viszonyait együtt fogom tárgyalni, hogy jobban kitessék egyfelől, hogy a fent említett három csoport miben különbözik egymástól és másfelől, hogy mik azok a közös ismertetőjelek, a melyek mind a hármat megkülönböztetik norvég és finn szomszédjaiktól és mint külön nemzetiséget jellemzi őket.

A mi a lakást és berendezését illeti, a különbség a nomád lappok és a letelepült lappok közt általában nagyobb, mint az utóbbiak és a norvég, illetőleg finn lakosság közt. A két egymástól nagyon különböző lakás-typus, a nomád sátor és a fából épített lapp parasztház közt van ugyan egy lapp házminta, a melyben a nomád sátorral való összefüggés és az idegen építésmód befolyása egyaránt feltalálható, és ez a lapp tőzegkunyhó (norvégül: „gamme”). És vannak — a Svédországból átköltözött déli lappoknál — olyan kúpalakú, fából és tőzegből készült kunyhók, melyek teljesen sátor mintára vannak építve.

A lapp sátor (norvég lappul: *goahte*) kifejlődöttebb építésmódot tüntet fel, mint a milyen a többi sarkkörü nomád népénél található. Ennek előnyei a többi éjszaki nomád nép sátoraihoz képest, hogy a tetőnyíláson egy kifeszítő keresztrúd van, mi által a füstnyílás nagyobb és szabadabbá lesz, és hogy a hét főczölöp közt, melyeknek az alja körben a földbe van szúrva,

négynek a felső része ívalakban összehajlik, mi által a sátor falai függőlegesebbek és a helyiség jelentékenyen nagyobbá válik. Úgy, hogy el lehet mondani, hogy sátor, a melyben tűzhelynek kell lenni, alig lehet gyakorlatibb formájú és berendezésű, mint a milyen a lapp sátor, különösen olyan éghajlat alatt, a mely erős fűtést igényel.

A sátor-ponyva rendszeren vitorlavászonból vagy zsákvászonból való, felül bolyhos daróczból szótt széles szegélylyel.

Az ajtó négyszögletű s alól szélesebb szövettarabból áll, mely madzaggal vagy szíjjal van felakasztva és keresztben álló faléczek által van kifeszítve.

A sátor tetején az összehajló ezölöpök közt van a körülbelül fél méter átmérőjű köralakú füstnyílás (*rähppen*), a melyen a füst kihúzódik és a világosság beárad.

A sátor közepét a tűzhely (*àran*) foglalja el. Lapos kövek vannak hosszúkas alakban egymás mellé rakva; ennyiből áll az egész.

A tűz fölött, a füstnyílás kereszttrúdjára erősítve függ egy vasláncz, vagy kettős vasvessző, horoggal ellátva, a melyen főzéskor az üst lóg.

Mikor az ember szinte földig meghajolva a sátorba lép, csak az ajtó és a tűzhely közt felhalmozott tűzifákon át juthat a tűzhely mindkét oldalán levő ülőhelyekre, a *loaido*-ra.

A *loaido*-n a föld be van fedve fenyő vagy inkább nyír galyával s azok fölött néhány rénbőr van kiterítve. Székféle nincs; a lapp törökösen ül sátrában s mindenkinek saját helye van. A *loaido* egyszersmind hálólhely is. Az ágyat az említett nyírgalyák és rénbőrök pótolják. Az ágynemű pedig rendszeren juhbőr vagy rénborjúbőr takaróból és bundából áll, az utóbbi fejkáncosul szolgál. A takaró fölött néha vastag szőnyeg (*rådno*) van kiterítve.

A sátor hátulsó része (a *boaššo*) az *àran* mögött, szintúgy be van terítve galyakkal. Ott élelmi szereiket, konyhaedényeiket és apróbb holmijukat tartják. A puskák is rendszeren ott vannak, a sátorezölöpökhöz kötve.

Ha kis gyermek van sátorban, böleső van felakasztva a *loaido* fölött. A lapp böleső (*gielka*) nem olyan, mint a közön-

séges bőleső: alúl kissé keskenyebb, felül szélesebb, kivájt fatuskó, bőrrel beborítva, egyik végén ívalakú bőr lepellel ellátva, a mely alatt a kisded feje nyugszik. A bőlesőbe mohot és rénszőrt vagy ruhadarabokat és egy kis fejevánkost tesznek s azután a kisdedet mezítelenül beteszik s a bőleső oldalaira erősített kis rénbőr takaróval befödik és a bőleső zsinórait jól összekötik, úgy, hogy a kisded nem eshet ki. A sátorélethez, a költözködéshez, szóval a nomád életmódhoz ügyesen alkalmazott gyakorlati tárgy az ilyen bőleső.

A lapp sátor magassága kb. két méter, vagy valamivel több, átmérője alúl kb. négy méter. Területe tehát nem igen nagy és mégis elfér benne egy nyolcz tagból álló család — kutyáival együtt.

Hogy ilyen kezdetleges lakásban mennyi kellemetlenséggel és nélkülözéssel jár az élet, pláne a hosszú, zord éjszaki télen át, az könnyen elképzelhető. Bizony örökölt edzettség kell hozzá, hogy az ember elbírija. Minden edzettség daczára azonban mégis a sátor hidegsége, légvonatja, nedvessége és füstje gyakran rontja el a szegény lapp egészséget.

Bizony nagy a különbség az ilyen, az időjárás minden szeszélyének kitett sátraeska között és a meleg, kellemes, tágas, faházak között, melyeket a jómódú folyómenti lappoknál és tengerparti lappoknál is találunk.

Például hozom fel itt azt a polmaki lapp-házat (a Tana folyó partján), hol majdnem egy fél esztendőt töltöttem. Volt benne egy elég nagy kétablakos szoba, jó vaskemenczével, asztallal, székekkel, ágygyal, tejes edényeket tartó faliszekrény-nyel, jó függőlámpával, sőt könyvszekrény-nyel, elég nagy tükörrel, meg fali órával is ellátva. Az épület másik végén szép kis vendégszoba volt, hol hintaszék sem hiányzott, az ablak pedig csinos függönnyel volt ellátva. A két szoba között van az előszoba, melyet pár évvel azelőtt konyhává alakítottak át, ablakkal, vaskemenczével (azelőtt a nagy szoba konyhái is szolgált). Végre a padláson a felnőtt fiúk hálószobája van, ugyan kezdetlegesen berendezve.

Az ilyen házban bizony nem sok jel mutat arra, hogy ott lappok laknak. Ha senki sincs otthon, azt hihetné az idegen,

hogy igénytelen, de jól rendezett norvég parasztházba jutott. Azonban itt is van, mi a lakosok ősei egykori nomád életmódjára emlékeztet: a nagy szobában egy hosszúkás padféle és néhány kis zsámoly. Ez nem úgy értendő, mintha a nomádok ilyen tárgyakat használtak volna, hanem úgy, hogy midőn jómódú lapp parasztok vagy halászok, sőt kereskedők, asztallal és székekkel ellátott szobájukban mégis ilyen silány lóczáról, alacsony zsámolyokon ülve, étkeznek: ebben érdekes emléket látjuk annak az időnek, mikor a kezdetleges sátorélethez szokott lappok az új életmódban ennek új szokásait lehető közeli viszonyba hozták régi szokásaikkal.

A többi házi eszközök között is található egy és más, melynek a formája eredeti lapp mintát mutat fel.

Még több lap nemzeti vonást találunk, ha az egész tanya elrendezését vizsgáljuk.

Ilyen a tanyaához tartozó épületek elhelyezése és az épületek nagy száma.

Jómódú folyómenti lapp tanyája a lakóházon kívül, aránylag nagy területen szétszórva, sok apró épületből áll. Ezen sokféleségben mégis némi rendszer vehető észre: ugyanazon vagy hasonló célra szolgáló épületek rendszeresen egymás mellett vannak.

Talán már abban, hogy az építkezés számára nagy terület van igénybe véve, kifejezésre jut az a nemzeti hajlandóság, melyet a szabad nomád élet teremtett, hogy jó nagy szabad tere legyen az embernek, mikor nem szükséges, hogy összeszorúljon.

Megjegyzendő még az is, hogy sok folyómenti lapp nem elégszik meg egy tanyával, hanem külön nyári tanyát tart.

Az építésmódot illetőleg ez a túlterjengés különösen abban tűnik elő, hogy három-négy külön kamraféle épület áll sorban egymás mellett a tanyán. Más csoportot képeznek a marhaól, a lóistálló (ez a kettő rendszeren egybe van építve, köztük folyosóval), a szénapadlás, a faszín és esetleg árnyékszék (ez ugyan nem gyakori és akkor is főképen csak úri vendégek számára.)

Kovácsműhely is előfordul a tanyán; de az messzebb van a többi épületektől.

Az említett külön épületek magukban véve és berendezésükben csak igen kevés lapp sajátosságot tüntetnek fel. Látható,

hogy idegen átvétel az egész, csakhogy részint kezdetlegesebb fokon maradt meg, mint annál a népnél van, melytől a lappok átvették.

Azonban a lapp paraszttanya idegenszerű épületei mellett előfordúl olyan kezdetleges faalkotmány is, mely kétségtelenül lapp eredetű. Ennek lapp neve *luörve*. Ez czölöpökön nyugvó faállvány, melyen a letelepült lappok szénát szoktak tartani. A nomád lappoknál a *luörve* a húsfélék éléskamarája. A *luörve* alatt van a szánok helye. Tartalmát különös építésmódja védi a jogosulatlan látogatásoktól, a kutyáktól és — a paraszt tanyán — a marháktól. A lapp sátor közelében még más, kezdetlegesebb gazdasági készülék is szokott lenni: a *suönjer*, azaz három egymáshoz hajlított nyírfatörzs, melyekre húsdarabokat akasztanak. Azonkívül a nomád lappnak valamely lapp paraszttanyán egy olyan fakamarája van, melyben azt a holmiját tartja, a mit hosszú vándorlása alatt nem hordhat magával. Ezen holmiját esetleg a mezőn levő kis tőzegkunyhóban vagy egyszerűbb fatartóban hagyja, mely magas czölöpre van építve, hogy védve legyen a vadállatoktól. A rénszarvasok számára egy bekerített karámot tartanak, a hol a fejtés történik. Máskülönben a rénszarvasok szabadon legelnek kint a mezőn s csak fejtésre hajtják őket haza.

Olyan lapp paraszttanya, mint a minőt fent rajzoltam, gazdája jómódúságára vall. Szegényebb folyómenti lappoknál minden egyszerűbb. A lakóház kisebb és egyszerűbben van berendezve. Nagy ritkaság, ha külön konyha van. Csak egy szoba van a házban s előszoba nincs. A bútortat szegényesebb, a melléképületek is silányabbak. De a tanya egészben véve mégis a fent említett mintára van berendezve.

A szegényebb folyómenti lappok marhaólja nem mindig faépület, hanem néha tőzegkunyhó. Az is előfordúl, de ritkán, hogy a lakóház is turfakunyhó. Gyakoribb a tőzegkunyhó, mint lakóház, a tengerparti lappoknál, mert a kopár tengerparton az épületfa sokkal drágább, mint a folyók mellett.

Ezen sajátságos norvég-lapp tőzegkunyhó érdekes kérdést intéz a kutatóhoz. Milyen eredetű ez az építésmód? Eredeti lapp-e? Vagy a norvégektől vették-e át azt is a lappok?

Dr. Hansen Andr. M. fentemlített könyvében azt állítja, hogy a finmarkeni tőzegkunyhó norvég eredetű; azt véli, hogy a közönséges norvég ház olyan volt Finmarkenben, mikor a lappok oda jutottak. Bizonyítékul rámutat, hogy a turfakunyhóban majdnem minden tárgynak norvég neve van, míg a sátor berendezése eredeti lapp elnevezéseket mutat.

Erre először is megjegyzendő, hogy magának a kunyhónak eredeti lapp neve van: *goahte*, ugyanaz, a mivel a sátor is jelölik. A fából épült lakóházat azonban (skandináv eredetű szavakkal) *viste*-nek vagy *stohpo*-nak hívják.*

Továbbá megjegyzendő, hogy a szóban forgó kérdést nem lehet kizárólag nyelvészeti szempontból eldönteni. Számba kell vennünk a tőzegkunyhó építését és berendezését, a sátoréhoz viszonyítva.

Az a rendszer, mely szerint a tőzegkunyhó faalkotmánya építve van, annyira hasonlít a sátor építésmódjához, hogy nagyon valószínűnek látszik, hogy a tőzeg-*goahte* épen a lapp sátorból fejlődött ki, illetőleg ugyanabból az alapelakból mint ez.

Ezt a következtetést a faalkotmány és turfarétegek külön részeinek lapp nevei is megerősítik, köztük csak egy pár skandináv kölcsönszó van, a többiek mind eredetiek.

Az igaz, hogy a berendezett tőzeg-*goahte* sokkal több olyan tárgyat mutat fel, melyek lapp elnevezése skandináv (főképp norvég) eredetű, mint olyanokat, melyeknek eredeti lapp neve van. De ez természetesen semmit sem bizonyíthat az említett építésmód eredetére nézve, hanem csak azt, hogy a lappok kezdetleges házuk berendezésében sokat tanultak szomszédjuktól, sokat vettek át tőlük.

Már az a körülmény, hogy a legtöbb mostani tőzeg-*goahte* el van látva ablakkal és kemenczével, kifejlődtebb házberendezés befolyását tanúsítja. A lakásul szolgáló tőzeg-*goahte*-k nagy része belül deszkával van borítva, a mi nyilván kölcsönvétel. Néhánynál fából épült előszoba is van. A lakás „bútorzata” rendszeren körülbelül olyan, mint a fából épült szegényes lappházban: asztal (esetleg székek is), pad, zsámolyok, ágyak, egy-egy kezdetleges faliszekrény stb.

Az ilyen módon berendezett tőzeg-*goahte* felületes szemlé-

lésre azt a gondolatot keltheti, hogy annak semmi köze nincs a nomád sátorhoz. Pedig vannak (nagy ritkán ugyan) olyan tűzeg-*goahte*-k is, melyek berendezése is tökéletesen a sátor minta szerinti, nyílt tűzhelylyel a kunyhó közepén és ablakot pótló füstnyílással a tető közepén (a füstnyílást szárított halhólyaggal bevont ernyővel szokták bezárni). Ez a körülmény az én véleményem szerint kétségtelenné teszi, hogy a finmarkeni tűzeg-*goahte* eredeti lapp alapon fejlődött építésmód.

A tengerparti lappoknál gyakori, hogy a lakó-*goahst*: és az ói-*goahte* össze vannak építve, közöttük folyosóval, illetőleg előszobával. Ezenkívül a tengerparti lappoknak is van legalább két kunyhócskájuk, melyek kamrául szolgálnak és majdnem mindig fából épültek.

Megjegyzendő, hogy a tengerparti lappoknál is vannak fából épített lakó házak, épügy, mint a folyómenti lappoknál, sőt valószínű, hogy sokkal több tengerparti lapp lakik faházban, mint tűzegkunyhóban.

Ugy a tengerparti lappok tanyái, mint a folyómenti lappokké, rendszeren nagyobb vagy kisebb csoportokban vannak egy helyen, ámbár a csoport egyes tanyái elég szétszórtan fekszenek. Ezen lapp „falvak” közül egy sincs akkora, mint egy közönséges erdélyi falu. A legnagyobb folyóparti faluban, Karasjokban, kb. mindössze 50 lakóház van.

Tagadhatatlan, hogy az ilyen lapp falu, különösen az ilyen tengerparti lapp falu nem valami nagyszerű látvány; azt is el kell ismerni, hogy tisztaság dolgában a legtöbb lapp-lakás kezdetleges fokon áll; mindezek daczára a lapp lakások és egyáltalában a viszonyok nem oly szomorúak, mint a látszat után az idegen gondolhatná. Magának a különös, alaktalan tűzeg-*goahte*-nak is van legalább egy — és pedig az ottani zordon éghajlatra nézve nagyon fontos — előnye, hogy jól tartja a meleget.

A nomád lappok közül is néhány család együtt költözködik és tanyázik.

A lappok ruházata.

Miként az építésmód, úgy a ruházat tekintetében is különbséget találunk a norvég lappság három csoportja közt, arra nézve, hogy milyen mértékben ragaszkodtak az eredeti nemzeti szokáshoz.

A nomád lappok egészben véve az ősi ruházatot tartották meg, de némelyek megpótolták egy új ruhadarabbal, a mi régebben nem tartozott a lapp viselethez, tudniillik az inggel. A folyómenti lappok még tovább mentek az alsó-ruházat tökéletesítésében, ingen s alsónadrágon kívül részben még harisnyát is használnak. Ezeknek felső ruhája rendszeren lapp szabású; de a férfiak nyáron közönséges norvég kalapot is viselnek.

A tengerparti lappok kisebb része még az ősi lapp ruházatot viseli és pedig néha kezdetleges alakjában, ing és egyéb alsó ruha nélkül, de a nagyobb tömeg már részben elhagyta a régi nemzeti viseletet s norvéggal eserélte fel. Leginkább megtartották még a lapp ruházatból a hosszú kabátot, övvel együtt. Egy részük már ezt is elhagyta s teljesen norvég ruházatot visel, különösen Tromsö-amtban.

A sajátos lapp-ruházathoz a következők tartoznak: sapka, alsó és felső kabát, bunda, öv, melltakaró, nadrág, lábszárvédő, saru és saru-szalag. A férfi és a női ruha közt aránylag igen kevés a különbség. Mindkettő általában ugyanazon szabású, csak díszítése különböző.

Kivételt képez e tekintetben — a norvég lappoknál — a sapka (*gahpper*), lévén a férfi sapka egészen más formájú, mint a női sapka. Az előbbinek felső része négyszögű, alsó része pedig köralakú. A nyári sapka fekete vagy kék, ritkábban piros posztóból van készítve; a téli sapka alsó része fókabőrből való, a négyszögű felső rész pedig épúgy, mint a nyári sapkáé, posztóból való, de rénsőrrel van kitöltve. A női fejrevaló feszes háló-sapkához hasonlít, a fület is fedi és állkötővel van ellátva. Színe rendszeren piros, tarka szegélylyel. Ez az egyszerűbb sapka teljesen kiszorította a sisak-alakú női sapkát, a minőt régebben néhol viseltek. Ez a változás vallásos okra vezethető vissza; azt mondják a lappok, hogy a régi sapka szarv-alakú esúcsában ült az ördög (a hiúság ördöge?) — A déli norvég lappoknál, kik a svéd lappokhoz tartoznak, a svéd lapp kúpalakú sapka dívik. Megjegyzendő, hogy itt kevés különbség van a férfisapka s a női sapka között.

A lapp kabát (*gakte*) rendszeren bolyhos daróczból vagy posztóból való, az ing szabásához hasonló ruha, mely elől a

mell közepéig nyitva van. A férfi kabát, ha szabadon lelóg, térdig ér, a női kabát valamivel hosszabb. Színe rendszeren sötét (főkép fekete vagy kék), a nyári férfi kabát fehér is lehet. Rendszeren díszítve van színes, főkép piros szegélylyel és rávarrt szalagokkal. A férfi kabát két-három hüvelyk széles, álló gallérral van ellátva, a mi a női kabáton hiányzik. A kabát szabásáról, még inkább díszítéséről (úgy a sapkáról is) a lappok mindjárt felismerik egymást, hogy hová valók.

Az ősi lapp nyári viselethez két ilyen hosszú kabát tartozik: alsó és felső kabát. Az alsó helyett most közönséges gyapjúinget is viselnek. A folyómenti lappoknál a férfiak nyári köznapi ruhája csak ingből, alsónadrágból és saruból áll. A nők pedig nyáron tarka esíkos szövetből készített kabátot viselnek. Ilyen kabátban templomba is szoktak menni és látogatásokat tenni, de az ünneplő kabát általában posztóból készült.

A nomád lappoknál a nyári felső kabát néha bőrből való, vagy olyan ócska télibundát viselnek, melyen a szőr majdnem teljesen lekopott.

A bunda (*bäska*) rénbőrből, leginkább rénszarvas borjúbőrből készül, hasonló szabás szerint, mint a kabát, szőrével kifelé. Melle, galléra s újja színes posztóval van beszegve. A bunda alatt közönséges kabátot viselnek, néha e helyett vagy ez alatt jühbőrből készült kabátot, a gyapjas felivel befelé fordítva.

A felső kabátot, illetőleg a bundát övvel szorítják a derékhoz és pedig úgy, hogy a nőnél egészen szorosan simúl a testhez, a férfi ellenben úgy felhúzza, hogy az öv felett, a derék körül zsákféle dudorodást alkot, a miben aztán mindenféle apróságot tartja.

Az öv (*boagàn*) rendszeren gyapjúból kötött, kb. két hüvelyk széles, esinosan mintázott szalag, mindkét végén bojtokkal; összekötőül bőr vagy gyapjú zsinór szolgál, kapocs vagy csatt nélkül. Ilyen övön kívül a férfiak gyakran egy keskeny bőrovet is viselnek, a melyen késük (néha kettő is) függ, vagy pedig szélesebb bőrovet használnak s akkor gyapjúövet nem. A nomád lapp férfi néha egy négyszögű, gazdagon díszített bőrzaeskot is hord az övén, dohány s effélék tartására; a láda kulcsa is az övén lóg. A nők a letelepült lappoknál most rendszeren semmit sem hor-

danak övükön; a nomád lapp nők ellenben néha egy sárgarézkarikát viselnek, a melyen különféle varróeszközök, kulesok, kés stb. függenek.

Ünnepélyes alkalommal régebben a lappok, férfi és nő egyaránt, ezüstdarabokkal díszített, ezüst képesekkel ellátott, bőrvet (ú. n. „ezüstövet“) viseltek. Ilyeneket most csak ritkán lehet látni a lappoknál; legnagyobb részük muzeumokba vagy magángyűjteményekbe kerültek. Új „ezüstövet“ a lappok nem szereznek, inkább vallásos okokból, mintsem szegénység miatt.

Mellény nem tartozik a lapp viselethez, ezt egy négyszögű, posztóból való melltakaró (*lähppe*) pótolja. Ez színes posztódarabokkal van díszítve, béléssel ellátva; a posztó és bélés között hagyott üres helyet zsebül használják. A melltakarót köteléssel erősítik nyakuk köré. Ez a ruhadarab ugyan az egész mellett betakarja, de nem sokat melegít; ezenkívül azért erős hidegben vastag gyapjú nyakkendőt is viselnek. A letelepült lappoknál és részint a nomádoknál is a melltakaró már kiment használatból; a férfiaknál az ing vette át szerepét, a nőknél pedig azonkívül egy vagy több kendő a nyak körül, a melynek a végét a kabát alá foglalják. Mikor a lapp asszonyok és leányok kiöltözködnek, két-három nagyobb selyem kendőt vesznek a kabát fölibe. A szabadban rossz időben nők és férfiak olykor, de most már csak ritkán, nagy, durva posztóból való ruhadarabot használnak, mely a fejet, nyakat, vállat és mellett betakarja, úgy, hogy csak az arc látszik. Ezt *njalbmefahcca*-nak hívják. (*njalbme* = száj, *fahcca* = keztyű).

A lapp nadrág (*bursak*) daróczból, durva posztóból vagy bőrből való, alul keskeny, fölül pedig, hátulsó része, alaktalanul széles. Szíjjal erősítik a csipőre, alul bokáig ér s a saru szárába húzzák.

Télen szőrös rénszarvasbőrből kamásliféle lábszárvédőt (*gälsokak*) viselnek a nadrág fölött

A lapp-saru vagy boeskor (*gäma*) többféle fajtájú, különféle bőrből készül, pl. a téli boeskor szőrös rénszarvasbőrből, de mind ugyanazon szabásra, melynek legérdekesebb sajátossága az, hogy orra felfelé görbülő csúcsban végződik. A saru szárának egyik oldalán egy kis füle van, melyre szíjat erősíte-

nek s ez egy gyapjú ezernéből kötött szalagban folytatódik. Ezt a szíjat és szalagot szorosán körültekerik a boka körül s a szalag bojtos végét a legfelső rétegen egyszer-kétszer keresztül dugják s azáltal kötik meg. A férfiaknál a boeskerszalag más mintájú, mint a nőknél, mind a két minta igen csinos szokott lenni.

Harisnya helyett a nemzeti viseletű lappok sarutöltelékül egy szénafajt használnak. Ha harisnyát használnak is, akkor sem főlegesen ez a saru-széna, mert a saru olyan tág és talpa annyira vékony és puha, hogy széna nélkül nem is tudnának benne járni. A szénát a saruba jól és ügyesen betenni, gyakorlatlan embernek nehéz feladat lenne, a lappok azonban bámulatos ügyességgel és pontossággal bánnak vele.

A lapp népviselet a magyar szem előtt nem igen tűnnék fel különösnek, mert a magyar itthon minden nap érdekes, sokszínű népviseletet láthat, még tarkábbat és sokkal szebbet, mint a lappokké; de a norvégek előtt egészen másképp tűnik fel a dolog. A norvég parasztok ugyanis csak néhány vidéken tartották meg régi, sokszínű nemzeti viseletüket, a legtöbb vidéken azonban ezek vagy eltűnőben vannak, vagy már teljesen elenyésztek.

Kétségtelen, hogy a nemzeti ruházatot viselő lappok népcsoportja, például templomozás vagy vásár alkalmával, nagyon festői látványt nyújt, különösen nyáron, mikor az ünneplő ruha különféle élénk színeit nem takarja el a bunda.

A lapp nemzeti viseletre még csak ezután kerül a tudományos összehasonlító tanulmányozás sora. Eredetére vonatkozólag itt csak azt említem meg, hogy régi skandinávok is olyan szabású felsőruhát viseltek, mint a mostani lapp-kabát, tehát nincs kizárva, hogy a ruházatban is emlékei rejlenek a lappok ősrégi érintkezésének a skandinávokkal.

DR. NIELSEN KONRÁD.

Az olasz Hatvani.

— Cecco d' Ascoli. —

Hat évre rá, hogy Dante földi maradványait elhantolták, Flórencz egyik terét máglyafüst töltötte be. Akkor égették el az „ördögös“ Ceccót, a költőt és természettudóst. Azzal vádolták, hogy csupa irigységből vérig sértette a nagy Alighierit, fellázadt az egyház tekintélye és méltósága ellen, mert a bolognai egyetem katedrájáról és a könyveivel olyan elveket hirdetett, a melyekkel megtámadta a dogmákat és a hivatalos filozófiát.

Elégettek vele együtt egy költeményt is, mert abban — a vádlók állítása szerint — ellentétbe mert helyezkedni a szent könyvekkel és az Isteni Színjáték keresztyén felfogásával.

A máglyán kiszenvedett áldozatot születési helyéről Cecco (Francesco) d' Ascoli-nak, családja után pedig Stabili-nak hívták. Az elégetett könyv czíme *Acerba*, magyarul *fanyar*. Hogy mit akart mondani ezzel a különös czímmel, annak a titkát magával vitte sírba a szerző. Legvalószínűbb az a föltevés, hogy a benne tárgyalt tételek nehéz megérthetősége miatt. Ha így áll a dolog, akkor csakugyan találó a czím, mert ember legyen a talpán, a ki az itt-ott felgomolygó ködben tisztán tudjon látni s ha megízlelte a strófákat, fanyaroknak ne találja. Az nyilvánvaló, hogy Cecco d' Ascoli a maga Acerbáját az Isteni Színjátéknál felsőbb rendű alkotásnak tartotta. Mindjárt a legelején alkalmat talál arra, hogy fegyvereit köszörülje Dantéra. Támadásai lehetnek kicsinyesek, sőt ma mosolyoghatunk is rajtuk, de azt tagadjuk, hogy halálos ítéletet provokáló vádat képezhetett volna még olyan időben is, a mikor égbe kiáltó bűnnek tekintettek minden olyan kísérletet, mely „az emberi megváltás költeményének“ tekintélye ellen irányúlt. Nem az lehetett az igazi oka Lamberto és Accursio fráterek dühének.

Az Acerba szakít azokkal a külsőségekkel, melyekről a korabeli költeményeket könnyen felismerhetjük. Nem invocatióval, vagy dedicatióval kezdődik, hanem határozott és positiv alakban azt a merész tudományos nyilatkozatot teszi, hogy az ég alatt, vagyis a kinyilatkoztatás birodalma alatt minden tér felszabadult az emberi ész kutatásai és győzelmei előtt. Folytonos okfejtések, kísérleti magyarázatok, érvelések között haladnak a vers sorai; a hagyományos költészettől egészen különbözik kidolgozásban, időmértékben, színezésben, hangban. Lehány magáról minden szokott költői dísz; szóba sem áll az Olympus isteneivel; jelképekről, allegóriákról hallani sem akar. Tündérek és szirének nem tudják elesábitani, nem is vesz tudomást e búbajos tüneményekről. Az ő munkájának az a büszke alap gondolata, hogy fel kell fedezni az igazságot, mert csak az igazság szép. A tudományos megismerésnek egyetlen módszere a kételkedés, csak ez nem csal; a többiben nem lehet bízni. Az ő komor terzináiban nem halljuk a képzelem rózsás szárnyainak csattogását, csak a földi élet és a politika szele fújdogál rájuk néha. De a tudomány sokszor elfeledkezik a komolyságáról s lesülyed a pusztá szemfényvesztés színvonalára. Csillagjós-lással s meteorológiai kérdésekkel bibelődik; beszél erényekről és bűnökről, drágakövekről, ezeknek csodálatos erejéről, az állatok tulajdonságainak erkölcsi jelentőségéről; megállapítja a szerelem tudákos elméletét. Tagadja, hogy Dante, mint a hogy énekl, járt volna valaha a paradicsomban. Ellenkezőleg, csak a pokolban járt biz ő, úgy mond, — mert gyenge hite juttatta oda; onnan azonban nem is szabadult fel többé, hanem ott is maradt és soha nem tért vissza hozzánk a földre. A vita hevében Cecco nem igen vesz annyi fáradságot, hogy meg is értse, a kit olyan szigorúan bírál. (Ezt az eljárást mintha a mai kor kritikusaiktól tanulta volna el!) Egy helyen pl. szemére lobbantja Danténak, hogy a földön mindent a vak véletlennek vet alá, s egyúttal neki fog, mint Don Quijott a szélmalom vitorláinak, hogy nagy ellenfelével szemben az eszes lélek szabadakarátát vitassa, mely legyőzi még a csillagok befolyását is. Hiszen Dante ugyancsak ezt a nézetet vallotta. Vagy mikor azzal vádolja, hogy szereimet nem érzett igazán soha, mert egyik szonettjében, a melyet

költő-barátjához, pistojai Cino-hoz intézett, lehetségesnek tartja az érzelmek változását. Vagy mikor még az is bosszantja, hogy Dante szó nélkül hagyta Guido Cavalcantinak azt az állítását, hogy a szerelem a Mars-csillag befolyása alatt támad. Így fejezi be a Dantevel folytatott vitát:

„Itt nem kuruttyolunk, mint a békák; itt nem úgy éneklünk, mint az a költő, a ki haszontalanságokat eszel ki, hanem itt a természet ragyog és tündöklöklik, a mely megörvendeztetni annak az elméjét, a ki azt megérti; itt nem a sötét erdőben élünk. Én nem látom itt sem Paolót, sem Francescát. Nem látom azt a grófot, a ki bosszúságában és dühében Ruggiero érsek nyakaesigáját rágicsálja... én nem űzök bohó tréfát, hanem az igazsággal törődöm; a mesének mindig ellensége voltam“.

A tisztelt közönség emlékezni fog, hogy a kemény tudós poéta mire czéloz. Paolo és Francesca tragédiája világszerte ismeretes, a Pokol V. énekéből. A 2-ik körben, hol a testiség rabjai bűnhődnek a szenvedélyekhez hasonló viharok szárnyaitól űzelve, egyszerre egy férfi és egy nő árnya vonja magára Dante figyelmét. Mikor a szél közelebb hajtja őket hozzá, ezt mondja nekik:

— Szenvadó lelkek, jőjjetek ide egy-két szóra, ha Istennek nincs kifogása ellene.

Mint mikor a galambokat kifeszített szárnynyal lebegteti a szerelem puha fészükre, úgy siet a két árny is Dante felé, mert szívöket meghatotta ennek kérő szava. Boldogtalan szerelmüket Francesca beszéli el gyöngéd, megható szavakkal. Sokáig ellenséges viszonyban élt egymással két család: Guido Polenta, Ravenna ura és a riminibeli Malatesták családja. Végre békejobbot nyujtanak egymásnak s a békét azzal akarják megpecsételni, hogy Malatesta fia, a sánta és púpos Gianciotto vegye feleségül Guidónak gyönyörű szép leányát, Francescát. Azt tudják, hogy a szép, büszke leány nem adná oda a kezét egy nyomorék embernek, tehát eselhez folyamodnak és a púpos Gianciottonak daliás testvéröcsesét, Paolót küldik Ravennába, hogy a leányt jegyezze el Gianciotto számára, de erről egyelőre ne tudjon meg a leány semmit. Ugy látszik, hogy a eselvetés

sikerül. Francesca megszereti az ifjú leventét és abban a hiszemben, hogy ez lesz a férje, alá is írja a házassági szerződést s a menyasszonyt hazaviszik Riminibe. Ott kiderül a család. A szegény fiatal asszony megtudja az iszonyú valót; megtudja, hogy nem annak lett a neje, a kivel jegyet váltott. Amennyire gyűlöli Gianciottót, annyira szereti Paolót. Egyszer a férj kivont fegyverrel támad testvére. Francesca közbeveti magát és saját testével fogja föl a halálos dőfést. De a felbőszült féltékeny férj dühét nem csillapítja le a feleség vére: legyilkolja testvérét is. A szerető párt közös sírba temetik. A bűn egyesítette őket az életben, együtt szenvedik a büntetést is a pokolban, hol nemcsak szerelmük tart örökké, hanem szenvedésük is. Pedig a mint Francesca zokogja:

„Nincs annál nagyobb fájdalom, mint nyomorban emlékezni vissza a letűnt boldog időkre“.

A másik czélzás Ugolino grófra és halálos ellenségére, Ruggiero érsekre vonatkozik, a kikiről az Isteni Színjáték a *Pokol* 32. és 33. énekében tárja elénk azt a megrázó jelenetet, midőn Ugolino a költő kérdésére elbeszéli, hogyan pusztúlnak el ő maga, gyermekei és unokái a pisai éhségtornyában, melynek a kulcsát az Arno vizébe dobták, miután rájok zárták a börtön kapuját.

„Felébredtek a gyermekek, — folytatja Ugolino — közeledett már az idő, mikor szokás szerint behozták czellánkba az ételünket. Vajjon beteljesedik-e igazán, a miről mindnyájan álmodtunk? Egyszer hallom, hogy lenn, a borzasztó torony alatt, megzörgeti valaki a kulcsot a kapu závárában. Bezárták. Gyermekeimre néztem, de egy hangot sem szóltam. Nemi sírtam, habár a fájdalom ide nyilalt a szívembe. Ők sírva fakadtak. A kis Anselmuccio unokám ezt mondja nekem: — Édes nagyapám, miért nézel így ránk? Mid fáj? — Még akkor sem sírtam. Egész nap, egész éjjel hallgattam. Másnapra virradóra egy kis sugár csillámlott be iszonyatos tömlőczünkbe. Láttam a négy gyermek arcán, hogy én magam is hogyan nézhettem ki. Kínomban a két öklömbe haraptam. Ők azt gondolták, hogy az éhségtől haraptam belé. Rögtön felugranak mind a négyen s ezt zokogják: „Édes jó atyánk, nem fájna úgy, ha ennél a

testünkől!“ — Nyugodtságot színleltem, csakhogy még jobban el ne szomorítsam őket. Aznap és a következő napon nem szoltunk egy szót sem. Oh, kemény föld, miért nem nyitál meg alattunk? Negyednapra kelve, Gaddo elterült lábaim előtt. — „Édes apám, miért nem segítesz rajtam?“ Ez volt Gaddóm legutolsó szava. A többi három gyermek is így esett el rendre, egyik a másik után, ötöd- s hatodnapra. Én pedig megvakulva bukdácsoltam a hulláik között. Végre a mit a fájdalom nem bírt elvégezni, elvégezte rajtam az éhség. — Mikor ezt elbeszélte, vérben forgó szemekkel, újra nekiesett fogáival a nyomorúlt fejnek. A csontot kettéharapó ebnek nem erősebbek a fogai . . .“

Cecco, az exact tudományok embere, a földöntúli titkos hatalmak szövetségese, eféle mesékben nem talált élvezetet. Hitte, hogy elleste az emberi sors kerekének forgási titkát s úgy olvasott a csillagokban, mint valami nyitott könyvben, de a múzsa elfeledte homlokon csókolni. Az elfogúlt tudós, a próféta szemében hiábavaló gyerekjáték minden költői ékesség. Nem tűr titokzatos leplet az igazságokon.

De ugyan lehetett-e ebből olyan súlyos vádat zúdítani rá, hogy máglyán kelljen meglakolni érte? Az a Flórensz, mely éppen Dantét is, legbecsületesebb fiát, legnagyobb költőjét kiűzte falai közül, földönfutó bújdosóvá tette s nem hogy megadta volna neki az álmodott költői koszorút, de még a gyermekeit is hazaárulóknak bélyegezte, — az a Flórensz feltolhatta-e magát Cecco d' Ascoli bírójának?

Ha csakugyan megszólalt a lelkiismerete, vérontással kellett azt lecsendesíteni? Újabb igazságtalansággal kellett jóvátenni, a mit elkövetett azon a költőn, a kinek munkájára „ég és föld rátette a kezét?“

Giuseppe *Castelli*, a ki bámúlatos szívóssággal küzd Cecco rehabilitálása mellett, az idén ismét síkra száll azok ellen, a kik az 1327-iki *embergyilkolást* jogosúlnak mondják még ma is, mert „iszonyú rágalmaszásokkal, istenített anyaggá teszi meg az embert.“¹

¹ *Ancora Cecco d' Ascoli e Dante. Un processo che dura da 580 anni.* Róma, 1904.

Hogy a közvélemény ártatlannak tudta a máglyán elhamvadt tudóst, a mellett bizonyít az a verses megjegyzés is, melyet valaki még a XIV. században írt az Acerba egyik kézírati példányára, mely ma is megvan a Laurenziana-könyvtárban:

*Et fui disperso a torto per la invidia,
Indegna era mia carne de omicidia.*

(Igazságtalanul szórt szét engem az irigység; a testem nem érdemelte meg, hogy meggyilkolják.) Velenceze városa érmet veretett emlékezetére.

A szabadgondolat előharczosát sejtették benne, a ki után később Giordano Bruno is megtette azt az utat. Egész legendák forognak róla közszájon ma is. Szülővárosában azt beszélnek róla, hogy ott az úgynevezett római hidat Cecco építette föl az ördöggel egy éjszaka. Abban a házban, a hol született, alvilági szellemek tömérdek sok kincset őriznek. Azzal a vakmerő gondolattal járt-kelt a mester, hogy az Adriai tengert 30 kilométer távolságból oda vezeti szülővárosa falai alá s olyan kikötővé varázsolja, hogy Londont is elfogja az irigység.

Egyszer Calabriában a pástorok elvezették Ceccot egy elhagyatott helyre, a hol egy cisternába kincs volt elrejtve. Leeresztették a mestert a kútba, ez meg is találta ott a kincseket, de mikor fel akarta magát húzatni a kötélén, a pástorok összebeszéltek, hogy az aranyat elveszik tőle, Ceccot pedig a kútban hagyják, hogy pusztúljon el. Az Ezeregy éjben Aladdinnal akarta ezt tenni a bűvész, hogy a lámpás birtokába jusson. Csakhogy vele volt ám a „fekete könyv“, odaparancsolta a szellemeket a levegőből és a mélységekből, ki is szabadult szerencsésen a cisternából s az árulókkal érdemük szerint elbánt.

Attól kezdve világgá ment és mindenütt esodákat művelt. Hogy, hogy nem: egyszer ráakadtak a könyvére, Flórenczben őrzik ma is, a Laurenziana-könyvtárban, de lánczczal odakötötték ám egy padhoz, hogy az ördög el ne vihesse és más bűvésznek ne adhassa. Vasárnaponként el-eljárnak a falusiak, hogy megnézzék azt a esodálatos könyvet, de persze kellő távolságból. A kis újjukkal sem mernének hozzányúlni, mert hátha bekövetkeznék, a mit Arany János is megírt Hatvani profeszszor Asmodijáról:

A suhogó fekete öltöny
 Halkal seper végig a földön,
 És kezdi, mint dologhoz értő,
 Beszédjét a ravasz kísértő.

.....

Mi a plánéták befolyása?
 Mit jósol a tenyér vonása?

.....

„Lóláb!” suttogja félelemben,
 „Lóláb!” fut végig a teremben.

Mikor Flórenczben a calabriai herczeg csillagászatát, Ceccot arra kényszerítették, hogy a csillagokból jósolja meg: milyen sors vár urának nejeire, Valois Mária herczegnőre, — Cecconak volt bátorsága kimondani, hogy ha csak Isten nem változtatja meg a természet régi rendjét, Nápoly leendő királynéja és leánya, Johanna ugyanabba a bűnbe fognak esni, a melyet Dante a Pokol második körébe kárhoztat.

Egy ferenczrendi barát ezt kérdezte egyszer Cecco d' Ascolitól gúnyosan:

— Te azt állítod, hogy tudod, mik történnek az égben! Nos, mondj hát valami hírt Szent-Ferenczről, rendünknek alapítójáról!

Igy felelt rá Cecco:

— Még nem voltam a paradicsomban, de annyit tudok, hogy Szent-Ferencz még nem érkezett el a boldogok seregébe. A minorita-rend szabályai megkívánják, hogy a barátoknak kettesével szabad járni, már pedig a mióta Szent-Ferencz meghalt, azóta még nem talált a rendben olyan társat, a kinek szabad lenne elkísérnie a menyországba vezető útra. Úgy gondolom, hogy főtisztelendőségedre vár Szent-Ferencz most is a menyország kapujában.

A néphagyomány azt is tudja, hogy Cecco és Dante között miért szakadt meg az addigi jó barátság. Arról folyt egyszer köztük a vita, hogy melyik erősebb az emberben: a természet-e, vagy a szokás? Dante azt állította, hogy erősebb a szokás, mint a természet. Hogy bebizonyítsa az álláspontját, megmutatta a macskáját Cecconak. Azt a macskát Dante betanította rá, hogy mikor a gazdája ült az asztalánál és irt, a macska tartotta neki

a méceset. Egy pár nap múlva meglátogatja Cecco Dantét. Már este volt, besötétedett. Mikor belépett Cecco a szobába, látta, hogy a czirnos czicza szépen tartja az asztalon a méceset, a gazdája pedig dolgozik az Isteni Színjátékon. Cecco hirtelen kivesz a köpenye alól egy kalitkát, kinyitja és kiereszt egy pár egeret. Dante macskája abban a pillanatban földhöz csapja a méceset és rohan az egerek után. Napnál világosabban bebizonyosodott, hogy a természet erősebb a szokásnál. A versenyben Cecco lett tehát a győztes, de úgy látszik, hogy a levert fél nem igen vette szívére a vereséget, mert még csak boszút sem állott rajta, pedig alkalma nyílt volna rá, mikor a nyolczadik kör negyedik árkában kijelölte a kuruzslók helyét. Hátracsavart fővel ott kinlódik Anfiaraos, Tiresias és Manto tébai kuruzslók, ott van Aronta, az etruszk; Euripilos, a görög jós; Skót Mihály, az angol fizikus és astrológus; a forlii Guido Bonatti, sőt még Asdente, a parmai csizmadia is, de Ceccoval nem érezte haragját s megbocsátotta neki azokat az igazi sérelmeket is, a melyeket az Acerba okozhatott neki. Ugyanis Castelli azt állítja, hogy Cecco nem a *halott* Dantét apostrofálta, hanem az élővel, nyílt sisakkal mérte össze kardját. Ha ez így van — és Castelli álláspontjának ebben van az erőssége, — akkor kártyavárként összeomlik az embergyilkosság védőinek legnyomósabb érve.

Egy téli estén vacsorára hívták. Hivatalosak voltak vele együtt a legelőkelőbb flórenczi nők is. Az egyik hölgy felkérte, hogy tegyen valami csodát. A mester azonnal szép zöld lugast varázsolt a terem falaira. Ritkán lát a szem annyi tavaszi virágot s érett őszi gyümölcsöt.

Jókai népregéjében a mi Hatvanink annál különbet is megcselekedett. Mikor főbíróné asszonyomnak kiváltképen megtetszett egy guggonülő gyümölcs, egy turbános portiron mirakülöz s haza akarta vinni emlékkül; hát a mint egyet fordít rajta, hogy leszakítsa, elordítja magát bíró uram: „Jaj, a fejem!” Mert a portiron a bíró uram feje vala. A szuperintendensné főtiszteletű asszony a férje orrát ránczigálta, mikor a nagy bibircsós uborkát akarta leszakítani az indájáról.

De nemesak a debreczeni dominikánus barát homlokán nőtt ki a két lombárd szarvasaganes; Cecco is feldíszította egy

pár szép szarvval az álnok pap fejét. És ennek aztán ma is meglátszik a nyoma. Így történt az eset.

Mikor 1327. szeptember 16-án vitték Ceccot a vesztőhelyre s a Santa Maria Maggiore-templom előtt haladt el a menet, egy pap lekiáltotta a templom ablakából a hóhérlegényeknek, hogy ne adjanak Cecconak inni, mert különben nem hal meg soha. A halálra ítélt ember, a kinek már még ezt a titkát is megtudta valaki, föltekintett az áruló barátira s azt az átkot mondta rá, hogy a fejét soha ne tudja kihúzni a rácsos ablakból. Tényleg rögtön kővé változott a pap. Ma is lehet látni a márványfejet a templom falán, a Cerretani-utczában.

Azt a latinúl írott három levelet említem még meg, a melyeket szintén neki tulajdonítanak. A két elsőben azt mondja, a pénzhez intézve szavait: „A ki téged szeret és a zsebében hord, az a markában tartja Krisztust és a szenteket; annak biztosítom az örök életet; de a ki téged nem hord zsebben, annak nincsen sem esze, sem egészsége, sem becsülete, sem tudománya“. A harmadikat egy Lucia nevű, Szent-Klárarendi apáczához intézte. Arra inti, hogy egy férfi szerelmét becsülje többre, mint a mennyei vőlegény iránt való misztikus rajongást. Az a kérdés, hogy *Lamberto da Cingoli* Bolognában, vagy *Frate Accursio* a flórenczi Santa Croce-templomban elhangoztatott vádbeszédében bebizonyított tényként szerepel-e ez a mende-monda. Ha igen, akkor bizvást elfogadhatjuk igaznak Castelli abbeli gyanúját, hogy az elmarasztaló ítélet már előre megszövegezve ott volt készen az aktacsomóban az inquisitorok asztalán. Mert ennél a harmadik levélnél komolyabb vádat valóban nem tudunk kiböngészni összes írásaiból sem. Nem találunk ott egy sort sem, a mivel támadná a pápai, vagy az egyházi uralmat. A vízről szóló fejezetben beszél ugyan könyekről, de nem azokról a könyekről, melyeket ez az uralom fakasztott az emberiség szeméből. Botrányos életmódot, erkölestelen üzemeket nem foghattak rá, pedig tudjuk, hogy efféléktől a halhatatlan bujdosót sem kimélték meg. Faustra sötét árnyékot vet a gyalázat, melynek fertőjébe szegény Gretchen beleszédült. Még Hatvanit is összehozta a fáma Veronkával, a hűtlen szerető nevével, a ki nem győzte bevárni, hogy a kedvese hazatérjen

a külföldi akadémiákról, hanem férjhez ment egy henteshez, mint Csokonai Lillája, az ő szatócsához. Veronkát aztán a debreczeni magus elkeseredésében megátkozta s ezzel a tán nem is mérgében kiejtett átokkal elérte azt, hogy a négyéves gyerek leszúrta csecsemő öcsését, mint az apja szokta a disznót; ez ijjedtében bebújt a sütőkemenczébe s odaégett, a saját édesanyja fűtött be s mire észrevette, már meg volt halva; erre az anya felakasztotta magát, a hazatérő férjnek pedig megrepedt a szíve.

Báránként csecsemő, a fiúcska és anya és férj,
Kés, láng és kötelen s fájdalom által esik.

Amice Bóta legalább ezzel a distichonnal ütötte el a pályadíjat.

Cecco nevét azonban asszonynyal még a néphagyomány sem hozza szóba. Végzetes szerepet nem játszhatott az ő életében az asszony. Az ő elmélete szerint a szépség nem okozója a szerelemnek, hanem okozata. Nem szükség, hogy lássuk szerelmünk tárgyát; szerethetjük pusztá képzelet után is. Az egek jótékony befolyása, ha a két akarat összhangja hozzájárul, a lelki és testi tehetségekben akkora változást idézhet elő, hogy abból a két lélekből, abból a két testből egy lélek és egy test leszen. Ilyen szürke elmélet nem sok vizet zavarhatott abban az időben, mikor a provencei törvényszékek tárgyalásaira nagyon is élénken emlékeztek még, a mire Boccaccio Dekameronja, az „élet komédiájá“-nak könyve is ékesen szóló tanúbizonyság.

Máshol kell keresnünk a tulajdonképeni botránykövet, bár nagyon kérdéses, hogy az 580 esztendő óta húzódó kérdést most hamarosan tisztázni lehessen, ha csak egyszer véletlenül napfényre nem kerül még egynehány útbaigazító sor valamelyik magyar ősiünk leveles ládájából, a ki akkor járt Bolognán az egyetemre, mikor Cecco d'Ascoli ott tanított s az első ítélet kimondták rá, mely egyelőre kóstelóul csak abban állott, hogy hetven bolognai lirát fizettettek vele, lefoglalták a könyveit s letiltották a katedráról. Hiában védekezett, hiában emlegette tudományos meggyőződésének őszinteségét: „Azt mondtam, azt tanítottam, hiszek is benne!“

Guglielmo *Libri*, a természettudományok történetének írója az Acerbában olyan megfigyelések és kísérletezések nyomait veszi észre, a melyeket később Copernicus, Galilei, Newton, Volta és Darwin fejlesztenek tovább és tökéletesítenek. A hangról értekezve, már van sejtelme a villamosságról, a „hideg felhő-testek közt dörzsölés útján kipattant szikrá“-nak nevezi, azonosítja a villámmal, bár ezt előbb meglátja a szem. A fény és hang gyorsasága közötti különbséget egy kísérlettel ki is mutatja. Helytelennek tartja, hogy hulló csillagokról beszélünk, mert ha a csillagok csakugyan lehullanának, egy is eltakarná az egész földet. „Levegőben meggyulladt gőzök“ azok. A tejútról a népnek, meg a régi iskoláknak az volt a véleményük, hogy a Rómába és a spanyolországi San Giacomóba vezető utat mutatja. Ezzel szemben Cecco úgy határozza meg, hogy „kisebb sűrű csillagok egyesülése“.

Már ő említést tesz arról a két erőről, melyeknek egyensúlya eredményezi a központi mozgást s a melyeket később centripetál és centrifugál erőknek neveztek el. A magas hegyek bércei feljebb érnek a felhők és viharok régiójánál. A fellegek és meteorok, melyek hozzájuk csatlakoznak, nem járnak egy mérföldnél és nyolcz stádiumnál magasabban. Az a megfigyelő, a ki e vonal fölötti helyről néz le, gyönyörködhetik a napsugaras kék égboltozatban, alatta pedig a viharok tombolnak. A szivárványt fénytörés okozza s tanulmányozás okából kísérletileg elő is lehet állítani; a különböző sűrűségű fellegeken áthatoló sugaraktól ered. A csillagok ragyogását a mi pupillánk illúziójának tartja. A visszhang a hanghullámok visszaverődése. A méhecskék, melyeknek Cecco szerint, nincsen hallószervök, a levegő rezgése következtében hallják meg a hangokat. Az eső, harmat, dér, hó és jégeső képződéséről szóló elméletet neki tulajdoníthatjuk. Pozzuoliban, Viterbóban és Acquasantán tanulmányozta a meleg forrásokat; megállapította, hogy a tellur üregekbe zárt kénből bugyognak elő s összefüggésben vannak a Stromboli, a Vezuv, az Etna vulkánikus kitöréseivel, úgyszintén a földrengésekkel. A vérkeringésről szóló elméletet már ő felállította, még pedig valószínűen hullákon tett boncz-tani megfigyelések alapján.

Most már érthető, hogy kora műveltségének átlagos színvonalát ennyire meghaladó pozitív tudása összeütközött azzal az iránynyal, mely még Galilei idejében is bűnnek tartott minden haladást, a vezeklés siralomvölgyének nézte a földet, a bűn teremtményének magát az embert. Széltében-hosszában olvasták még akkor III. Inceze pápa könyvét „A világ megvetéséről“, hol ez áll a többek közt: „Az ember sárból és a legközönségebb élelmiszerekből áll, holott a többi dolgok sokkal nemesebb élelmiszerekből teremtvék, mert azt mondják a bölesek, hogy a csillagok és plánéták tűzből vannak csinálva, a lehellet és a szelek levegőből, a halak és a madarak vízből . . . A fák leveleket, virágokat és gyümölcsöket teremnek, az emberek pedig férgek . . . Az újszülött fiú A-t mond, a leány pedig E-t, pedig ez a két hang a kinnak és fájdalomnak a hangja . . .“

Cecco is hallott még bűvös szigetekről, hol senki sem halhat meg s a hová nők sem tehetik be a lábukat; olyan csodálatos tavakról, a melyeknek vize minden betegségből gyógyít; ökörfejű emberekről, aranyfogú tengeri halakról; neki is tanították még, hogy az aszbeszt-kő soha nem alszik el, ha egyszer meggyújtják; az achát eloltja a szomjat; az onix megmondja, hogy mit akarnak tőlünk a halottak. Azt is tudja, hogy mi a különbség a vörös meg a fehér bor közt. A vörös bor olyan szőlőtőkéből való, a mit Noé apánk nappal ültetett; a fehér bor pedig az éjszakai ültetésből csurog.

Hinni, vagy meghalni! Választania kellett, mert a kettő nem fért össze egymással. Cecco d'Ascoli nem tudott a mester szavára esküdni és felesapott feje fölött a máglya lángja.

Sajnálattal látjuk azonban, hogy a Cecco elítélésének igazolása, vagy kárhoztatása körül most megindult viták nem mindig azzal a tárgyilagossággal folynak, a mely nélkül pedig e nehéz kérdés végleges tisztázását nem remélhetjük. A felekezeti vagy politikai elfogultság ma is épen úgy nyögbe köti a történeti kritikát, mint a vallási türelmetlenség dühöngése idején. Oly régen kialudt már annak a máglyának a tüze, hogy ma higgadtan beszélhetünk róla.

V. Szolga Mihály Diáriuma.

(Első közlemény.)

I.

Mióta Thaly Kálmán Vitézi énekei és nagybecsű Adalékai megjelentek, kutatóink érdeklődése fokozott mértékben irányul azon kéziratos könyvek felé, melyekben irodalmunk múltjának emlékei lappangnak. Hogy ez az érdeklődés nem alaptalan és a nyomában járó fáradozás nem eredménytelen, mutatják az újabban ismertetett és kiadott gyűjtemények, mint a Mihály diák codexe, a Komáromi énekeskönyv, a Boeskor-féle és a Vásárhelyi daloskönyv, a Radványi verseskönyvek és egy csomó egyebünnen származó adalék, melyeknek felkutatásában főleg Ferenczi Zoltán, Kanyaró Ferencz és a boldogúlt Nagy Sándor szereztek érdemeket.

A czímben írt Diárium, melynek ismertetésére azonnal rátérünk, jelentőségét hasonló körülménynek köszöni, mint a felsorolt gyűjtemények. Jelenlegi tulajdonosa Rugonfalvi Kiss István egy dolgozatában (I. Századok, 1904. 654. l.), melynek anyagát a jelzett könyvből vette, röviden rámutatott ugyan már értékes voltára, minthogy azonban tűzetesebben csak három darabjával foglalkozott, nem lesz helytelen, ha kissé részletesebben emlékezünk meg róla.

Mindenekelőtt tudnunk kell, hogy egy kis nyolczadrét alakú, 149 számozott levélre terjedő kéziratos könyvről van szó, melynek aranyozás-nélküli félbörkötésén (keménypapír tábla és félbőr sarok) erősen látszik az idő vasfogának nyoma. Megjegyzendő, hogy a codex lapszámozása újabb eredetű és egy helyen el van hibázva (a 124/b lap után t. i. rögtön a 128/a lap következik.); ennek daczára azonban a részletes ismertetésnél hűség kedvéért ezt a lapszámozást kellett követni.

A könyvet mostani birtokosa a közel százéves rugonfalvi tanítótól, Makay Endre úrtól kapta. Ő előtte, kimutathatólag, két emberé volt a kézirat. Az egyik: Városfalvi Szolga Mihály, a kitől ered a másolás legnagyobb része; ez 1760. körül élt. A másik Benedekffy Gergely, a ki a 13/a, 14/b, 19/a, 47/a, 49/a, 109/a, 113/b, 117/a és 149/b lapokra írt, továbbá a belső cím-lap előtti levélre, és a könyv hátsó kemény fedelének belső lapjára. Az ő bejegyzései az 1815—20. év körüli időből valók.

A kézirat tartalmáról némileg már a számozatlan második levélen olvasható cím is felvilágosít. E szerint a könyv egy „*Diarium*“ | azaz olly | Minden-napi Jedző Könyv, | melyben : Jártában, költiben, a hol mit | látott, és kedvelt Némely válo-gatott Conceptusokból fel- | jedzett | magának, és másoknak | mulattságára | Városfalvi *Szolga Mihály*. | Ab Anno 1760. in sub-sequentibus.

E tájékoztató bizonyossága szerint itt egy vegyes tartalmú gyűjteménnyel van dolgunk. De hogy a bennefoglalt darabok mennyire különböznek egymástól alak, tartalom, műfaj, kor és érték tekintetében, arról csak a részletekre kiterjedő tárgyalásuk nyújt majd hű képet. Most csak általánosságban jegyezzük meg, hogy vannak a Diáriumban magyar és latin nyelvű, kötött és kötetlen formában írt darabok. Legnagyobb számmal azonban a magyar nyelvű versek lévén, szinte a verseskönyv jellegét nyeri a kézirat, melyről ismertetésünk folyamán többször így is fogunk emlékezni. És pedig annál több joggal, mert ezek a darabok teszik a gyűjteményt leginkább becsessé.

A prózában írt darabok jobbjára gyakorlati színűek, pedig mulattatás céljából készültek. Többnyire recipék, folyamodványok, naptári följegyzések stb. módjára vannak írva. A versek nagyobb része alkalmi jellegű, de a nagyszámú névnapi és lakodalmi üdvözetlen kívül egyéb tárgyúak is akadnak. Jellemző a sok -stichon közöttük. Találunk itt acrostichont, eteostichont, onomastichont és cronostichont; mindezek inkább verses játékok, mint igazi költemények. De nem hiányoznak az igazi ihlet termékei sem.

Tárgyuk szerint általában úgy osztályozhatnók őket, hogy vannak közöttük: vallásos, szerelmi, hazafias, vitézi, intő és

oktató, históriás és ú. n. alkalmi darabok; míg műfaj szempontjából meg lehetne különböztetni: epigrammákat, pasquillokat, dalokat, elegiákat, históriás és egyházi éneket. Úgy forma, mint tartalom tekintetében legkevesebbet érnek a névnapi üdvözlő versek, míg legbecsesebbek a Rákóczi-felkelésre vonatkozó darabok, a szerelmi énekek és az oktató czélzatúak közül egyik-másik.

Hangulatukat tekintve, e versek szomorúak és vígak; czélzatukra nézve pedig tanítók, gyönyörködtetők, moralizálók és gúnyosak. Erkölcsi felfogásuk legtöbbször tiszta és emelkedett, de találunk azért olyanokat is, melyek több mint diákos könnyelműséggel pajzánkodnak. Főbecsük korfestő jellemükön kívül abban áll: 1. hogy megerősítő és kiegészítő adatokat szolgáltatnak régibb költői termékeink egyikére vagy másikára nézve; 2. pedig, hogy a bennük alkalmazott szólások, képek és költői fogások megőrzésével a népies és műköltészet egymásra hatásáról tanúskodnak. Az első pontban mondottak igazolásául csak a Diárium 33/a, 42/a—b és 135/a lapjain olvasható darabokra utalunk, míg a második pontban foglaltakra nézve hivatkozunk a ráróhoz hasonlításra (21/a l.), a kéziratban kétszer is említett *Simon bíró* (22/a, 45/a l.) elnevezésre, a többször előforduló *bokros bú*, a *tenger fővénye* és egyéb régies kifejezésekre, valamint a költői nagyításnak a népköltésben divatos azon alakjára, mely mindig nagyobb számú dolgok egymás mellé sorozásával szinte a képzelenségig viszi a fokozást.

A mi a kort illeti, melyből az egyes darabok valók, azt kell mondanunk, hogy a codex XVII. és XVIII. századbeli adalékok gyűjteménye. Van ugyan egy latin nyelvű darabja a tizenhatodik századból is, de ez annyira magában áll, hogy az egész kézíratra jellemzőnek nem tekinthető. Az évszámmal jelöltek közül legrégebbről a codex 93/a lapján található *Genealogia Antichristi* etc. című latin nyelvű prózában írt darab, melynél világosan olvasható az 1513. évszám; a magyar nyelven írottak közül legkorábbinak az asszonyok tisztéről szóló „Intó és oktató ének”-et kell tekintenünk, mely 1622-ből való!

A forrásokra nézve, melyekből e gyűjtemény anyaga összerakálhetett, vagy legalább a melyeknek hatása rajta meglátszik

— a népköltésen s az ismeretlen szerzőktől származó, tudakos színű, de egyébként művészietlen, ponyvairodalmi termékeken kívül — elsősorban Gyöngyösi Istvánt kell említenünk Hatása nemcsak a Kemény Jánosából származó idézet révén mutatkozik, de az egyes darabok címein. Így a Porából újjúló (77/a l.) és a Hammából megelevenedett phoenix (100/a l.), ha egyébbel nem, hát címeikkel mindenesetre azt bizonyítják, hogy íróik ismerték a Zrinyi édes szavú költőtársának művét. Egyéb források közül a bibliának, a zsoltároknak és a régibb énekeskönyvek (melyek között Szőnyi Benjámint is ott sejtjük) ismeretének nyomai látszanak a verseken. Szerzőjét kevés darabnak tudjuk kimutatni, épen azért nem is mondható, hogy a kézirat valami sok új névvel gyarapítaná régibb irodalmunkra vonatkozó ismereteinket. Lázár János gróf latin versének fordítóján, gr. Kemény Lászlón kívül, mindössze Szentpáli Ferencz, Benedekffy Gergely és Szolga Mihály azok, a kik, mint irodalmunknak — tudtunkra — eddig ismeretlen munkásai e Diarium révén bukkannak elő a homályból.¹ Az elsőről kétségtelenül kimutatható a fordítói minőség (a c. 121/b lapján levő fordítása végére ez van írva: „Magyarra fordította akkor G. Kemény László); a másodiknak szerzőségére nézve onnan vesszük az érvet, hogy a kézirat 139/a—141/b lapjain található darab után egy jegyzet következik, mely szerint az ott olvasható köszöntőversek „H.-Sz.-páli Ferencz által Sárosi János Uramnak bémutattak“. A harmadik író, kit említettünk, a codex 14/b lapján egy csomó — helylyel-közzel versbe foglalt — ima után azt veti oda kétszer: „Irta Benedekffy Gergely“. Az ő kézírásával több vers van a codexbe beírva, de kimutathatólag csak a jelzett vallási tár-

¹ *Szentpáli Ferencz* többé nem ismeretlen, miután „*Báró Apor Péter verses művei és levelei*“ cz. m. I. kötetében több életrajzi adaton kívül közöltem tőle a Szász János szebeni főkirálybíróról szóló gúnyverset, melyet Szentpáli 1703-ban írt. (Id. h. 491—496 l.)

Szentpáli Ferencz vizaknai alkirálybíró „poéta és pasquillistságáról híres ember volt“. (*Bethlen Miklós* önéletírása II. k. 299. l.) *Cserei Mihály* szerint „vizaknai Szentpáli Ferencz híres magyar poéta“. (Br. Apor Péter művei I. k. 265. l.) *Apor* szerint is „Híres versesínáló volt Szentpáli Ferencz“. (U.-ott 183. l. V. ö. 129., 492., 493. l.)

gyúákat szerzette. A negyedik ismeretlen, a kiről még szólni kell, a Diarium egykori tulajdonosa és összeírója: Városfalvi Szolga Mihály. Róla a 67/a—b lapokon olvasható 1759-ből való latin cronostichon sejteti, hogy szintén írogatott. Az ő kézírásával írt distichonok ugyanis így végződnek:

Haec Michael finxit calidoque dedit Michael
Zelo gratanti sumito Vota manu.

Bizonyára tőle valók a Két új világi énekek is (96/a—99/b l.), melyeknek címlapján ez áll: „Íratott az 1754-ik esztendőben“. Végén pedig ugyanezen évszám kíséretében a codex összeírójának neve, minden egyéb megjegyzés nélkül.

A felsorolt nevekre vonatkozó bővebb tájékoztatás a további kutatás feladata lesz majd, itt csupán annyit jegyzünk meg, hogy a verseskönyvben (3/b l.) csak Szolga Mihályra vonatkozólag találunk egy csekélyke felvilágosítást, mely arra enged következtetni, hogy a nevezett férfiú a tordai unitárius kollegiummal volt valamiféle összeköttetésben.

Ezek után áttérhetünk a Diáriumban levő darabok rövid, de azért lehetőleg kimerítő ismertetésére, megjegyezvén, hogy úgy a címeket, mint a mutatóba közölt részleteket mindenütt, kivétel nélkül, betűhíven fogjuk adni.

II.

A kis nyolczadrét alakú kézirat félbőr-kötésbe van kötve. Fedele erősen rongált. Belül a számozatlan első levél a) lapján ez van írva latinul: „Progamma | *Programma* | Homo unitarius. *Anagramma*: | Hos univit amor. *Epigramma*: | Unum corde Deum p. Christum qui | bene credunt. | Hoc univit amor mutuus, atque Fides“. | Más írással: Hos univit | calami probatum | Benedekffy Gergelly“. | A második szintén számozatlan levél a tulajdonképeni címlap, melyet föntebb már láttunk. Ugyanezen levél másik oldalán (b. lap.) négyszer van leírva Benedekffy Gergely neve s utána ez a bejegyzés: „minden tudó Sz. Isten tölled várunk segedelmet mivel“. . . Ezután egy recipe következik az Álomtalanságról. Innen kezdve tizenkét levél hiányzik. Hogy volt-e írva rájuk, az nem állapítható meg. A további levelek meg vannak számozva; a számozás a codex mostani tulajdonosától ered.

Az első számú levélen (1/a—b) a „Bétsi Veres Tsatarádé Rosolis csinálásának mestersége“ olvasható, végén ilyen záradékkal: Viennae Die 24-ta 1745. descriptum, tandem Anno 1768 8-va in Szász-Weszszős mihi communicatum“. A második levél a. lapján „Supscriptio Mensae. Censum ne superet sumptus, hoc est“ felírással ilyen verses oktatásban részesülünk:

Ugy borsoly ebéden, hogy vatsorádra is
Mit tégy asztalodra legyen holnapra is,
Ugy ély életedben, hogy holtod utánnis
Pap s Deák számára jusson torodrais.

Majd ezzel többé-kevésbé szoros összefüggésű bejegyzések jönnek, köztük egy ötsoros latin vers. Ugyanazon levél b) lapjától kezdve különböző magyar nyelven írt recipék következnek: a francz és rüh ellen, a nyilazásról (lónál), a hályog ellen stb. Utánuk a harmadik levél b) lapján ez a záradék: Haec per me Michaelem Szolga, Anno Dni 1756. August m. propria. O Tordae In Coll. Unit.“

A negyedik levéllel egy hosszabb fejezet kezdődik, melynek czíme: „Figurája avagy ki ábrázolt Bélyege, hogy miképpen és micsodás helyen kell a lovon eret vágatnod, az A. B. C. rendi szerént egy más után rendel meg-találod“. Hasonló tárgykörűek a további feljegyzések: „Jegyei mi légyen az Lónak, hogy hányad fű légyen, és miről esmérheted meg, rendel itt fel-találod (5/a—6/a l.).¹ Továbbá, mikor a Ló két esztendő, miről esmérhetni meg és mennyi nagyságra fog nőni (6/a l.). Miképen tudhatod meg hogy ha a' Ló jó uton járó-é vagy egészséges-e? (6/a—6/b l.). A szép Ménesben való lónak millyennek kell lenni? (6/b—7/a l.). Ha egy szép Ménlóra találsz, mellyet az Ménesben akarsz bocsátani, illyenképen kell azt tartanod (7/a—7/b l.). Mikoron valamely Lónak kedve elmulik, miképpen kell azt ismét vig kedvűjé tenni (7/b l.) Ha meg akarod tudni ha a' Ló hizik-é vagy nem (8/a—8/b l.). Ha a Ló nem hizhatik (8/b—9 b l.). Ha a Ló fulladoz vagy nehezen lélezkzik (9/b l.). Ha jó iffiu nyerges Lovadot az fűre akarod bocsátani, miképpen bánnyál véile (10/a l.). Ha pedig fűre nem akarod bocsátani a Nyerges Lovadot (10/b l.). Ha Lovad homlokát meg akarod hóldosítani (10 a—11/a l.). Miképen tsinálhatni a' Lovat gesztenye színű szőrűvé (11/a l.). Ha Lovadnak tsak edgyik lábát akarod feketén festeni, avagy jegyet tsinálni (11/b l.) Hamarjában a Lovon fekete hejt, avagy a lábát akarod festeni (11/b l.). Ha akarod, hogy Lovadnak hosszú serénye vagj farka légyen (11/b—12/a l.). Miképpen kell a Lovat Török módon veressen

¹ A zárójelben levő számok a Diarium lapjaira vonatkoznak.

festeni (12/a—b. l.). Ha Német módon a Lovat veressen akarod festeni (12/b l.). Itt nagyon vége minden orvasságokról való írásoknak“.

A tizenharmadik levél a) lapján a már említett Benedekffy Gergely, a kit valami nagy baj érhetett, azt írta: „Az 1815-ben íram én ezt ide“. (Utána kétszer a neve.) Alatta ugyancsak az ő kezeírásával ez a versike:

Szomorú világban töltöm el napjaimot,
Keserű jajokkal hajtom dolgaimot,
Mig földé lészek meljből vetettem,
Halandó testemet én eltemettem,
Halandó testemet én eltemettem.

A 13/b-től a 14/b-ig bezárólag különböző alkalmakra vonatkozó imákat jegyzett be az összeíró. Czímeik: Reggeli fel kelés-kor. Lefekvés-kor. Ejjeli álomból fel serkenés-kor. Templomba menés-kor. Templomból kijövés-kor. Étél előtt. Étél után. (E két utóbbi verses.) Utánok kétszer is ott áll: „Irta Benedekffy Gergely“. Innen egészen a könyv végeig felváltva magyar és latin nyelvű, vegyes tartalmú, de nagyobbreszt verses darabok következnek. Ismertetésüket, megtartván a kéziratbeli sorrendet, folytatólag itt adjuk:

Szomorú történet. (15. a—17/a l.) A ponyvairodalmi termékekre emlékeztető vers huszonnégy négysoros versszaka¹ Musnai Bán Istvánról szól, kit 1817. augusztus 23-án a Bakó nevű hegy tetején két gyilkos orozva megölt. Egyik érdekes szava kedvéért írjuk ide ezt a részt:

Jaj ti embert leső s gyilkoló vadászok
És ártatlan vérbe *gübülő* halászok
Mi a nyereségtek.

A tizenkét szótagos sorok páronként rímelenek.

Fatalis ének. Nota: Ugy vagyok mint . . . (17/a—18/a l.) Az előbbinek mintegy folytatása. Ugy van írva, mintha a meggyilkolt keseregne a saját szomorú sorsán. All tíz négysoros szakból pár-rímekkel. A sorok nyolcz szótagosak; középen metszet.

Szomorú történet (18/a—19/a l.). Az előbbi kettőnek befejezése. Indítékát a versíró így fejezi ki:

Mivel Bakón fúttak most nemrég oly flótát
Mely' minden szájába adott egy bús nótát,
Ennek hangját én is a' mennyiben hallom
Abból formálódék a' mostani Dallom.
De ha el mondhatom könnyebb a' Lelkemnek
Nem hajt engem erre senkinek kérelme
Hanem egy busongo Léleknek sérelme.

¹ Melyekhez befejezésül még két sor esatlakozik.

Szerző, a kit nagyon megindított a gyászos eset, negyven tizenkét szótagos, kettesével rímelő sorban elmélkedik a gyilkosok gonoszságán. A vers végére a másoló ezt jegyezte: „Irtá le Benedekfi Gergelly, az 1820-dik Esztendő Julius 24-én“. A huszadik számú levél üresen van hagyva, utána pedig egy ki van szakítva. Azután következik:

Intő és Oktató Ének az Asszonyoknak Tisztekről (21/a—23/a l.). Harmincznégy négysoros stropha a régiektől gyakran versbezedett tárgyról. Rímképlete: aaaa. A sorok szótagszáma: tizenegy; 4, 4, 3 beosztással. Végsorai a kora felől adnak felvilágosítást:

Ezt tinéktek barátságokért adtam,
Ezer hatszáz huszon kettőben írtam.

Ugyanezt a darabot Szencsey György daloskönyvéből Thaly Kálmán is közölte a „Vitézi énekek és elegyes dalok“ közt (Pest, 1864. II. k. 19—26. l.). A kettő közti főkülönbség, hogy e példány 28-ik versszaka Thalynál a 29-ik és fordítva. Egy kilencz versszakos változatát kiadta Ferenczi Zoltán a Vásárhelyi daloskönyvben (231. l.). A Szolga Mihály Diáriuma-beli változat hatodik szakában történik említése a régibb irodalmi termékekben gyakrabban előforduló, de ma már kevésbé használt *Simon bíró*-féle szólamnak. A „Régi Magyar Költők Tára“ II. 155. lapján szintén találkozunk vele, sőt ugyanazon kötet 446. lapján Szilády Aron össze is állít egy pár helyet, hol ugyanesak megvan e kifejezés. A IV. k. 306. és a VI. k. 22. lapjain szintén találunk rávonatkozó utalást. A Sziládytól említettéken kívül előfordul még a Vásárhelyi daloskönyv 231. lapján (CXXXII. sz. 3 stropha.) és a Bocskor-daloskönyvben XIII. sz. 15 stropha 4 sor (L. Erdélyi Múzeum, 1898. 443. l.). Wagner Ferencz Phraseológiája szerint (N.-Szombat, 1775.) a papueshős neve *Simon bíró* és Anda Pál hadába való. (V. ö. Nyelvőr, XXXIII. 1904. 38. l.) Jelen Diarium 45/a lapján másodszer is előnkbe kerül. Legkésőbbi említése, tudunkra, Orezy Lőrincztől való, a ki „Egy megmátkásodott ifjúnak, 1762“. című versében így alkalmazza:

A magános élet, bizonyos, hogy rútság,
Csak kérdés, ha nemde nagyobb a házasság,
Törvény alatt, látom, nagyon e társaság,
S többször *Simon* alatt vagyok a bíróság.¹

A' Jó Gazdaszonyoknak Dítsereti. Ad Notam: A Muzsák szállása 's a' t. (23/a—32/b l.). Áll három részből. Az első rész terjedelme: harminczhárom Balassa-stropha. A második rész:

¹L. „Költeményes Holmi egy nagyságos elmétől“. Pozsony, 1707. 173. l.

huszonkilenc ugyanolyan szak. A harmadik rész: huszouhat stropha, azonos mértékben az előbbi két részszel. A tartalmi és nyelvi szempontból egyaránt érdekes és becses vers első része az asszonyoknak férje iránti, második része pedig a saját maga iránti kötelességeiről szól; míg a harmadik rész arra inti a gazdaasszonyokat, hogy házuk tájának jól gondját viseljék, nehogy a világ nyelvére kerüljenek. Utolsó versszaka koráról is beszámol:

Ezer hatszáz¹ után nyolezvan kilenc folytán a' Mindszent hava tájban
Midőn gondolkodnám, magam mint táplálnám, tőn ezeket Summában,
És egy jó Asszonyért, ki mind ezekhez ért, írák egy kis czellámban. Vége.

Utána ugyanazon írással ez a jegyzet, mely a szerző czéljáról tájékoztat: Author ad Lectorem:

Non mihi fert Animus Matronam carpere segnem
Provida sed rerum, dicere quae sit Anus.

Azon Magyarul:

Ez kis Énekemben én nem azt akarám,
Hogj a' rosz Gazdaszszonyt hol miben tziromlnám,
Hanem azt akarám ebben ki beszélni
Ki a' Jó Gazdaszszony, hogy tudd meg esmerni.

Allegorica simul et Sarcastica expressio rerum Hungaricarum contra Germanos annis praestitarum. Ad notam: Az nyul az vetemények között (33/a—37/b l.). Negyvenkét ötsoros versszak. A Rákóczi-felkelés történetére vonatkozó nagyon becses kurucz-párti vers.

Kezdeté:

Magyar ország Erdély hajj új hírt
Mellyet régen hogj az Tokos bírt,
Már ideje hogj fel serkeny,
Puskát kardot rosdától feny
Dobszóra új lóra.

Több versszaka egyezvén a Dálnoki Veress Gerzson neve alatt ismeretes krónika első részével,² a codex tulajdonosa Rugonfalvi Kiss István tűzetes vizsgálat tárgyává tette a két mű közötti viszonyt s kimutatta, hogy Dálnoki krónikájának első része csak compilatio, melynek eredetijéül a Szolga Mihály Diáriumában fenti czímen szereplő vers szolgált. (A részleteket lásd: Századok, 1904. 655. és köv. lapokon.)

Hetven hét Országra szálló sárkánt mej fordítottó Házi és uti czigány kalendárium. (38/a—42/a l.) A czím után a tartalomra

¹ Eredetileg *hét*száz, de u. a. korbéli kéz kijavította: hatszázra.

² L. Thaly K. Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. Pest, Ráth M. 1872. II. 332. l.

mutat ez a pár sor: „Mivel mind eddig a kalendariumok visszafordult üdöket mutattak, most egy igen értelmes Asztrologus által az véttiségek meg igazítottak és ujjabban kiadattattak Szent Titsor¹ havának kis gojobis¹ napján“. A többször előforduló lépik s a zsendicze szó és a hangtan bizonyossága szerint erdélyi embertől való. Négy fejezetben a négy évszakra ad jó tanácsokat. A czimből is látható bolondos tartalmat igazolja ez a kis mutatvány az első fejezetből: A Tavasz, mint ravasz, kezdődik Szent Mihály Havának kezdetiben és tart Szent András havának végeig, mikor a' Fáknek levelei szépen ki sárgulván, a' földre fel hullanak és deres színben öltöztvén, ekképpen kezdenek a' földre lassan-lassan le telepedni, midőn az Egi Planéták aspectussi szerint a' jó forrott Mustal a' Pintzakra meg kezdenek zódülni. Az eleje tűrhető lészen, a közepe és vége tiszta vastag köddel, szép tiszta üdőt mutat, de azután meg fordulvan, mértékletes meleget ígér a jól bé-fűtött szobában; a' kinek rongyos kötösse van, adgya el akkor jó lészen ha újjat vehet az árráva!. Ezen a Tavaszon az Ellenség közt haragot remélhetünk. A' Planéták aspectussi nagy dőghalállal fenyegeti a cigányok Lovaiokot“ stb.

Nints betsületi a' katonának . . . kezdetű vitézi ének. (42/a—43/b l.) Áll tizenkilenc hatsoros szakból. Erre nézve is lásd Rugonfalvi Kiss István értekezését (Századok, 1904. 691. l.), mely többek közt azt is kimutatja, hogy a Thalytól közölt apróbb töredékek közül, melyek valók ez énekből. (V. ö. Thaly K. Adalékok, I, 19., 31. l. és II, 329. l.)

Regula ducendi uxorem. (44/a—44/b l.) Tizenkét soros distichonokban írt latin vers, mely a férfiaknak ad jó tanácsokat a nősülés esetére. Kezdeté:

Si qua tibi Virgo contingat, Nubilis esto,
Non mendica nimis, non opulenta nimis.

Általában az arany középszert ajánlja figyelmünkbe. Az utána következő hét négysoros versszakra terjedő szabad átdolgozás első sorai a formán kívül a tartalomra nézve is tanulságosak:

A' sz. Házasságra ki magadot adod,
Szép páros életre sorsodot el szánod
Kit kellyen e' végre párul választanod
Csak e' Versekre nézz, lehet meg tanulnod.

Egy szép Instantia (45/a—b l.) Tréfás hangon írt sikamlós tartalmú folyamodvány, melyben egy férj a vármegye támogatását kéri felesége ellen, ki azonfölül, hogy nyeret tön hátára,

¹ Igy!

— még meg is ajándékozá egy sok apájú gyermekkel. . . pedig különben is elég baja volt már, mert „amaz átkozott Simon bíró hamarosan kiragadá ostorát kezéből és maga kezdé hajtani a lovakat“. A folyamodvány befejezése hiányzik, mert a negyvenhatodik számú levél ki van tépve. Utána még két számozatlan levél hiányzik; ez azonban nem nagy veszteség, mert mint a foszlányokra írt tájékoztató mutatja és magunk is meggyőződhetünk róla, egyik levélre sem volt írva semmi.

A következő negyvenhetedik/a lapon kétszer olvasható ez: „Benedekfi Gergely Ao. 1815.“ Alatta pedig ugyanazon írással:

Már olj vagyok mint száraz fán,
Buslakodo Madár. Meljnek nintsen társa
Gyászba borult sorsa,

B. Benedekfi Gergeiy.

A negyvenhetedik/b laptól az ötvenegyedik/b-ig az eddigiekkel ellenkező irányban írt a másoló. Ezekben a lapokon ily rendben következnek az egyes darabok:

Szép Ének. (51/b—51/a l.) Nyolcz négysoros versszakból álló, költői képekben nem épen gazdag, de érzéssel írt szerelmes vers. A szakok sorai tíz szótagból állanak, kivéve a negyedik sort, mely mindig nyolcz szótagos. Rímei képlete aaaa, kezdete:

Állandó vagy méltán szerethetlek,
Ugjanazért el nem felejthetlek
Emlegetlek, mert szívből kedvellek
Te se felejts el, kérlek.

Végére ez van írva: „Igy ajánlya magát“.

Más Ének (51/a—50/a l.) Kilencz négysoros verszak; a tizenkét szótagos sorok négyenként rímelnék. E vanitatumvanitas-féle költemény szerzője sötét világfelfogással mutat rá az élet ellentéteire s nehézségeire, melyektől nincs szabadulás, mert mint az utolsó versszak mondja:

Igy van hát dolga ez nyomorú világnak,
Mellyet azok tudnak, kik meg próbáltanak.
De ezek is legjobb tanácsot ugj adnak,
Ha először magok kárán tanultanak.

Kezdeté:

Hald meg ég. Föld, Tenger 's indulj szánakozni
Kemény értz, kősziklák viaszszá változni
Midőn egj esdeklő bús sziv szakadozni
Magával ekként kezd sorsán síránkozni . . .

Más. (50/a—49/a l.) Áll hat tizenegy soros strophából. Az utolsó versszak végső hat sora ismétlődik. Tárgykörét tekintve, szerelmes vers, melyben a költő elhidegülni kezdő kedvesét fogadalmára figyelmezteti. Versformáját mutatja az első szak:

1. Régi Jómnak	Vakot hozván, mert megvetett
S vig napomnak	Mellyért bús gondaimnak lett
Változó órája	Szívem terhelt
Oka búmnak	'S Törést is vett
'S Balsorsomnak	Hánkodó sajkája.
Szerentse koczkája	

Mint az ötödik strophá mutatja, a költő nem először inti kedvesét hűségre:

5. Még ez úttal	Nem tudod, hányszor fogadtad,
Ez írással	Mikor kezéd be is adtad,
Szíved megpróbálom,	Ezt mondá szád,
Hogjha szóddal	Van parolád
'S Mondásiddal	Töllem meg nem vállalol.
Edjesnek találok.	

Az utolsó hat sor Benedekffy Gergely írása, valamint a következő négy sor is, melyeket azonban csak a hangulat egysége fűz az előtte álló vershez:

Fáj a szívem nekem belől
 Bánat szorítja két felől
 Bús a szívem, búban fekszik,
 Szemem könyiben feredzik.

Utána egy ollóval rendetlenül kivágott levél nyoma. Valószínű, hogy nem volt rá írva semmi, az előtte álló lap alján ugyanis hiányzik az utaló szó.

Ajánlását fogadását e tündéres Világnak . . . kezdetű szerelmes ének. (48 b—47/b l.) Áll tizenegy ötsoros szakból. Az első hét sor mindig tizenegy szótagos, a harmadik és negyedik nyolecz-nyolecz szótagú, míg az ötödik hét szótagos. Szerzője reménytelen sorsát siratja benne. Megható az utolsó versszak:

Múlt esztendőm 's régi üdöm, a mikor jut eszembe,
 A bűh árja szívem járja 's el ájulok féltemben,
 Mert el multak s elfordúltak
 Hajdoni multságaim,
 Régi vidámságaim.

Vége.

Az ötvenkettedik/a laptól kezdve ismét a régi módon folytatódik a beírás. Itt első sorban ezt a latin verset találjuk:

Cum canos corvos nigros cernemus olores
 Piscis aquas, tigris non habitabit aquas
 Lux tenebrae fient, Caelo succedet avernus
 Ipsaque mors vitae fiet amica prius
 Tunc eat hiecc dies Generosi digna vigentis
 Haecque sit optato nunc precor una mero.

Dixi.

Föléje írva: 15 die.

Eltheosticon. (52/a l.) Ime egész terjedelmében:

SeCVLa pertIngas qVot VoLVIt pontVs arenas
 Prospera DVM VoVes sIгна serena rego. 1743.
 Eu pia dum voveo servus honestus ero. 1750.

Aliud. Doron Onomasticon,¹ quod spectabili, ac Generoso Domino Dno N. N. Maecenati cum omni honoris cultu Celeberrimo in Solemnem Onomastici sui sideris feliciter adfulgentis concelebrationem, fausta bonorum omnium apprecatione flagrante devoti cordis desiderio Gratulabundus porrigit N. N. (52/a—55/a l.) Százötven sornyi distichonokban írt latin üdvözlővers.

Aepicedium (55/a—55/b l.) A megváltó halálán elmélkedő tizenöt négy soros versszakból álló gyászének. A sorok nyolcz szótágasak. Kezdeté:

Óh, Ádám bűnös fiai,
 Éva anyánknak leányi;
 Bezzeg szörnyű nagy kínai,
 Lőnek Cristus szenvedési.

Valedictoria Super Mortem (55/b l.) Töredék. Hat négy soros versszaka a mulandóságról elmélkedik. Ideírjuk az egészet:

1. A Tenger fővennye, mely ² sok
Bokros buk éppen olyanok,
Sillaryében ³ takaró Napok,
Gyorsok, mint habok.	4. Sok bánat mi fejünkre száll,
Sokszor búban szívünk ⁷ is áll.
Sok kár, ⁸ sok siralom ⁹ talál.
Végre az halál.
2. Az, mit mutogat ez Világh,
Olyan, mint magyaró virágh,
Mellyet fésze ⁴ mihelyt ⁵ le-vágh,
Meg-hervád az ágh.	5. Nints Bölts, nints Uraság sohult,
Nézd, mindent az halál el dúlt, ¹⁰
Mint őszszel lilium borúlt,
Minden lehullott. ¹¹
3. Fáradtságra születettünk:
Sok kínban ⁶ forog életünk,
Sokszor ágy fenekén nyugunk,
Sírban míg megjünk.	6. Apró Gyermekék és ifjak,
Ország Oszlopi, Vén Urak,
Tisztes Nemzetes Urfiak,
Mind sírben hulnak ¹² ...

Utána két olvashatatlan utaló szó, melyek a vers töredékes voltát mutatják. Az elején olvasható hasonlat, mely valaminek sokaságát a tenger fővényével méri össze: a régiek-

¹ Eredetileg: onomastichon, de a *h* ki van húzva.

² Thalynál: ki.

³ Így! A Thaly-féle teljesebb változat szerint e két sor így van:
 Fölyhőben ragyogó napok — olyak, mint habok.

⁴ A. m. fejsze. — ⁵ Thalynál: hamar. — ⁶ U. o. búban.

⁷ Thalynál: fejünk. — ⁸ Th.: sokszor. — ⁹ Th.: szidalom.

¹⁰ Th.: ledült. — ¹¹ Th.: Minden rend lehullt.

¹² Thalynál e sor így van: Sírban hullanak.

nél nagyon kedvelt volt. Városlalvi Szolga Mihály Diariumában is találkozunk vele a Felix Concordia (75/a l.), az Újj hó [76/b l.] és a Cantio Elegans (130/a l.) címűekben,¹ de egyebűn is vannak adataink, hogy eleink éltek vele. A „Régi Magyar Költők Tára” szerint (II. k. 320. l.) egy névtelen. Az istenfélő Eleazár papról stb. való históriában már 1546-ban használta.² Későbből Ráday Pált említjük meg, a kinek „A bűnbocsánat-ért való töredelmességről” című vallásos énekében szintén megtaláljuk ilyen kapcsolatban:

Sokak az én álnokságaim,
Mint fővénye tengernek.

(B. Ráday P. Munkái. Bp. 1889. 110. l.)

Az érintett hasonlat második fele a *bokros bú* féle kifejezés még többször kerül előnkbe, népies eredetű vagy népi hatásra mutató régibb költészetűnkben. A Változatai nem mindig egyeznek betűről-betűre a fentivel, de a mit kifejeznek, az úgyszólván ugyanaz. Synonim kifejezések tehát, melyeknek jelzője a „bokros” szó mindig változatlanul marad. Jelen gyűjteményben a Felix Concordia (73/a l.) és a Hammából megelevenedett Phoenix öröme (100 a l.) című darabokban „bokros jaj” alakban lelhető fel e kép, míg a 106/a lapon a Hivatlan vendég című alkalmi versben „bokros fájdalom”-ról beszél az ismeretlen szerző.³

Thaly Vitézi énekeiben három helyen (II. 27., 86., 89. l.) „bokros bú”-ról van szó, míg egy alkalommal (II. 367. l.) „bokros búbanat”-ról.⁴ Amade Lászlónál „bokros bú”-ként fordul elő a „Szánom gyászos éltemet”... című költeménye első strophájában;⁵ ugyanily alakban van meg az Irodalomtörténeti Közlemények 1901. évfolyam 70. lapján közölt ismeretlen szerzőtől származó verses adalékban. Utóbbi folyóirat 1901. évfolyam 73. lapján és az Erdélyi Múzeum 1895. évfolyam 75. lapján

¹ Az idézeteket lásd ott.

² Szántalan istennek nagy irgalmassága
Mint tengernek fővénye.

Kohári Istvánnál is megvan. L. Munkács kővárában szerzet(t) Versek, 1720. 41. l.

V. ö. még Thaly Vitézi Énekek, II, 47. l.:

Mennyi fővény vagyon széjjel tengernek partján:
Annyi jókkal áldjon Isten, gyönyörű rózsám!
(Cantio de amore. 1660-ból.)

³ A Diarium 73 b lapján: „edgjes szív bokros baját nem lehet letenni”.

⁴ Erdélyi Népdalok és Mondák-jában is előfordul ezen alak. L. II. k. 323. l. és I. k. 11. 38. l.

⁵ L. Amade. L. Versei. Bp. 1882. 242. l.

(egy székely katonaköltő versében.) „bokros bánat“-nak van írva, úgyszintén Thalynál is az Adalékok (Pest, 1872.) I. 61. l. Magáról a tárgyalás alapjául szolgáló „Valedictoria“ című költeményről meg kell jegyezni, hogy egy 1636-ból származó teljesebb változatát közölte Thaly Kálmán a Vitézi Enekek közt (Bp. 1864. II. 26. l.) Ez Szencsey György dalkönyvéből való és áll tizenhat négysoros versszakból, melyekhez még másfél sornyi töredék tartozik; a vers azonban, mely első kiadója szerint valami búcsúztatóféle lehetett,¹ még így is töredékes. A Szolga Mihály Diariumából való itt közzétett változat strophái, a mint sorban következnek, a Thalytól kiadott variáns 1., 2., 4., 5., 7. és 8-dik szakának felelnek meg. Egyéb főbb eltéréseit a lap alján jegyzetben adjuk.

Salutatis ad Congregationem pertinens . . . (56/a—57/a l.) Magyar nyelven, prózában írt újévi üdvözet. Figyelemreméltóbb mondata az ismert latin közmondás fordítása: *Consuetudo altera lex = A' régi jó szokás, régi jó törvény.*

Poëma aggratulatorium. In applausum sui nominis die: . . . N. N: quodque leni modulatur penicillo infimus cliens T. T. Ao. 175. . . (57/a—57/b l.) Húsz soros latin-magyar vers, melynek két latin sorára, mindig az ugyanakkora terjedelmű magyar fordítás következik. Ilyenformán:

Heliconiadum sorores; Thespiadum Nymphae cohortes
Cordis plectro, vocis sono, gaudete jubilate Davidi
Helicon hegyének Leányi, Thespiades Nymphak seregi
Zengésekkel, pengésekkel, vígadjakok, Tántoljakok.

Mint látható a soroknak másféle elhelyezése is lehetséges, minthogy azonban a codexben így van, jellemzés céljából célszerűbb volt így idézni.

Más, azon notára. (57/b l.) A Diariumban tizenkét sornyi terjedelmű névnapi verses üdvözet. Bekezdése emlékeztet az előbbiére:

Helicon hegyének Músái, Diannának ékes nymphái
Zengésekkel, pengésekkel, Szép versekkel, énekekkel jöjjetek.

Itt is csupán jellemzés kedvéért van megtartva a soroknak a verseskönyvbéli beosztása.

Más. (57/a—58/b l.) Lakodalmi üdvözlő vers. Áll tizenegy négysoros strophából, melyekben a sorok tizenkét szótagosak és négyes ríműek. A hatodik szak a mellett, hogy a versmérteket mutatja, egyebekben is útbaigazít:

¹ Melyben bizonyos Macskássy nemes Ilona sóhajtozik meghalt férje után, ki kevéssel atyja halála után szintén ágyba dőlt és harminczöt heti betegség után boldogabb hazába költözött.

Illyen kívánságát szívem ki önteni
Mikoron akarná 's ezeket mondani
Az versek elein 's utollyán fell tenni
Fogja két sziveknek neveket le-írni.

Az e sorokban foglaltakra ügyelve, a versfőkből és sorvégekből: Pálffy Péter és Dipsai Judit neve olvasható ki.

Más. *Cubus In diem T. T. quadratus.* (58/a l.) Az ismert szóelhelyezési játéokra példa, melynél itt négy irányban is ez a mondat jön ki: *Ipsa dies luceat tibi laeta simillima cubo.* Az egész különben bizonyos Sarnuel tiszteletére készült.

Cantio Eleg: Ex Esai. 64. cap. (59/a—59/b l.) Tizenkét négysoros szakból álló vallásos ének. Formájáról s tárgyáról is tájékoztat az első versszak:

Tudjuk Uram Isten, hogy mind meg kell halnunk
De hisszük, hogy az örök életre ismét mind feltámadunk.
Mert te vagy életünk, te benned halálunk,
Te vagy feltámadásunk.

Az egyes versszakok mellé oda van írva Ezsaiás próféta könyvének ama része, honnan a stropha alap gondolata vagy költői képe való.

Más. *Névn pjára való versek.* (60 a—b l.) Katalin napra írt verses köszöntő. Terjedelme: tizenegy négysoros szak. A sorok tizenkét szótagosak és négyenként rímelnék, tehát egy ríműek (képlete: aaaa). Első versszakánál, melyben a tudákos szerző azzal dicsekszik, hogy Arisztotelesnek vala iskolájában, jobban érdekel bennünket a hatodik, melynek költői nagyítása a népköltészet hatására mutat:

Mennyi Virág látszik a mezőn tavaszkor,
Mennyi búza szem van nyárban aratáskor,
Mennyi szálló szemet látsz őszszel szüretkor —
Annyi áldás szálljon te reád mindenkor.

E hyperbole változataival találkozunk még a Diarium 68/b lapján, továbbá az Új hó című versben (75/b l.) és egy József-napi üdvözlésben (142/b l.) Távlabbi rokonaival részletesen foglalkozott a külföldi irodalomra is hivatkozva A. H. (Anton Herman?) „Beiträge zur Vergleichung der Volkspoésie“ czímen az Etnologische Mitteilungen aus Ungar-ban (Bp. 1887—8 évfolyam). A jelzett költői kép ott idézett rokonaít számos útalással egészíthetjük ki. Az idézettel többé-kevésbé egyező helyeket találunk t. i. a Vásárhelyi daloskönyvben (64, 96, 230. l.) a Bocskor-daloskönyvben (Erdélyi Múzeum, 1898. 484. l.), az Irodalomtörténeti közleményekben (1901. 72. l.) és a Századokban (1879. 104. l.) Távlabbi változataival a műköltészetben is

találkozunk. Így Amadé Lászlónál háromszor (L. A. L. versei. Bp. 1882., 110., 199., 382. l.), Rimai Jánosnál és Vörösmarty-nál egyszer (Jeszenszky Miklóshoz írt költői levelében).¹ Az utólszor említett névnapi köszöntő után két kivágott levél nyomai látszanak a verseskönyvben.

Lelki Nyavallya Ellen Valo Praescriptio Melyet A Patikán kívül is a' Szent Lélek segítségével akárki magának meg-készíthet. (61/a l.) Az érdekes recipe teljes szövege ez: „Végyed a' Hitnek Gyükerét, Reménységnek Levelét, Tisztaságnak Virágát, Jótselckedetnek Gyümölesét, Békességes türésnek Liliumat, Engedelmességnek Ró'sáját. Ezeket törd meg Artatlanságnak Mo'sárjában: Szürd által a: Megfontolásnak Rostáján; Tedd az Alázatosságnak Fazékában: Tölts rá a Könyvhullatásnak Vízet. Törd meg Vig Szívvel: Ha megfő, hűsd-meg Felebarátodhoz való Hűséggel: Egyed a' Penitentzia-tartásnak kalánnyával: és így véle élvén, nagy hasznát fogod érzeni.“

Vallást vő Ének az unitáriusok szerint. Nota: Mint a szép híves patakra . . . (61/a—62/a l.) Tartalma nem szorúl bővebb magyarázatra. Kilencz nyolczsoros strophája közül az első így hangzik:

Örvendezzünk örömlünkben
Minden hű keresztyének,
Kik hiszünk az Egj Istenben
Menny Föld-teremtőjében

Ki mindeneknek Ur,
Senki nem tagadhatja,
Mindenható erős Isten
Kihez hasonló nintsen.

Carmina Aggratulatoria (62 a—62/b l.) Sámuel napra írt latin üdvözlő vers. Elöl egy két soros bekezdés, mely után „Pro Cubo“ felírással ez a jó kívánság következik: Candidus innumeros Samuel volo vivat et annos; azután „Cronostichon“ címmel jön a húsz soros verses üdvözllet, melyet végül a két sornyi: „Conclusio votiva“ fejez be.

Idiotismi Hungarici Adagiales, qui nisi circumlocutive aliqua Hungarice reddi nequeunt. (63/a—64/b l.) Kilenczvenhét magyar közmondás, melyek mellé a latin megfelelő is oda van írva. Mutatóba álljanak itt ezek: Ebül gyűlt marhának ebül kel elveszni = Male parta male dilabuntur. Addig hants a hársat, míg hámlik = Dum pluit molendum est. Hoszszú mint a Sz.-Ivan Eneke = Prolixius Iliade. Az ökor tsak ökor, ha Bécsbe hajtyák is = Qui fuit hic Asinus, non ibi fiet equus, stb. *Cronostichon* (64/b—65/b l.) Hatvan soros distichonokban írt latin vers, melynek szerzője elég szerény volt megjegyezni:

¹ L. Vörösmarty M. összes munkái. Bp. 1884. VIII. 126. l. és Br. Radvánszky B., Rimai J. munkái, Bp. 1905. 19. l.

Non ego Virgilio, Nasoni confero nec me,
Non equidem nobis carmina sponte fluunt.

Mint tartalmából kivehető, Batthyány József (1727—1799.) tiszteletére van írva, azon alkalomból, hogy erdélyi püspökké lett.

Supra cubum (65/b l.) Rövid latin feljegyzés. A benne foglalt jó kívánságok egy Sámuel nevű ismeretlennek szólnak.

Psalmus XLII. (66/a—67 a l.) Az ismert zsoltár két nyolez-soros strophából álló rímes latin fordítása. Az első harmadik, hetedik és nyolezadik sor: nyolez szótagosak, a többi sorban csak hét szótag van. Rímei képlete: ababcedd.

Cronostichon (67/a—67/b l.) 1759. Aug. 26-ról való huszonkét soros distichonokban írt latin alkalmi darab. Végén ezt olvassuk:

Haec Michael finxit calidoque dedit Michael
Zelo gratanti sumito vota manu.

Hogy kinek a tiszteletére készült, nem tudjuk. Arra sincsenek ugyan határozott adataink, hogy a versszerző „Michael” kiesoda, de valószínűnek tartható, hogy azonos V. Szolga Mihálylyal, a verseskönyv egykori tulajdonosával és összeírójával. A cronostichon után ismét egy hiányzó levél nyomait lehet látni. A hatvanyolezadik levélnek csak b. lapján van írva, még pedig egy nyolez sornyi magyar vers és három sornyi jelentéktelen latin feljegyzés „Cubus Poeticus” felíráttal.

A magyar vers a már látott s népköltészetre emlékeztető költői fogásra példa. Ideírjuk az egészet:

Mennyi szitok fordul télben a' Gusajra,
Hány boszankodás van nyárban a bolhákra,
Az mennyi virág fér az olá fátákra
Annyi áldás férjen ez kegyes Nymphára.
Miként a szép forrás meg nem zavarodik
Miként az Arany is rozsdától nem bomlik
Valamint a Nap fény meg nem setétedik
Ugy élyen mind végig kiknek ez íratik.

V. Ö. A „Névnapijára való versek”-kel (60 a—b l.)

Lakodalmi versek. Nota: Fáradoz elmém. (69/a—71/a l.) Harminczegy négysoros szakból álló vers, melyben Apollo egyik vitéze számára egy Anna nevű leány kezét kéri Dianától. A kérés teljesül s a vőlegény boldogan vezeti menyasszonyát házába, hol víg lakodalmat csapnak. Érdekes a vers végén az alkalmi költő figyelmeztetése:

A vendég úgy egyék 's igyék
Az éjjel is úgy aludjék
Hogy holnap ide tartozzék
Holnap több léssen.

IRODALMI SZEMLE.

Eötvös és Kemény.

Irta: *Bodnár Zsigmond*. Budapest, 1905. Eggenberger-féle könyvkereskedés.
323 n. 8. r. lap. lap. Ára 5 kor.

E folyóirat 1902. évi folyamában (358—60. l.) mutattam be Bodnár Zsigmond *Eszményeink* című művét, kapcsolatban a tőle fölfedezett és fíradhatatlan ékesszólással hirdetett erkölcsi törvény-nyel. Míg abban a művében az „erkölcsi törvényt” — az emberiség ideális és reális gondolkozásának hullámszerű váltakozását és minden eszményünknek ehhez képest való átalakulását — a modern állami, társadalmi, gazdasági, irodalmi és művészeti élet problémáira alkalmazva állítja elénk, fönt címzett legújabb művében nemzeti irodalmunk két előkelő alakját, a (szerinte) realista *Br. Eötvös Józsefet* és az ideálista *Br. Kemény Zsigmondot* veszi elő s költői alkotásaikat, valamint irodalmi tanulmányaikat tárgyalja abból a szempontból, hogy ezek mennyiben állottak a keletkezésök idejében uralkodó felfogás — ideális vagy reális gondolkozás — hatása alatt s mennyiben tükrözik vissza annak jellemvonásait. Sorra előveszi Eötvös regényeit, színműveit, akadémiai beszédeit s nyomról-nyomra kimutatja, mint uralkodik bennük a kor érzése, gondolkozása, mint változik később, az idők árja szerint, a költő felfogása s hajlik át lassanként a realismusból az ideálistusba. Báró Keményt pessimistának rajzolja, a kinek lelke disharmoniában állt az uralkodó felfogással, nem tudott ahhoz simúlni, idomúlni s ezért időnap előtt megtörik; regényei mind ezt a disharmoniát, mélységes pessimismust, szertelenségekben való esapongást árúlják el.

Ha e művet, a mely a tárgyalt két író nem egy írói jellemvonására, nem egy sajátosságára, nem egy művöknek alapírányára meglepő világot vet, végigolvastuk, önkénytelenül egynéhány kérdés tolúl ajkainkra. Így első sorban nehezen tudunk hozzáilleszkeszteni a Bodnár terminológiájához, a mely *Br. Eötvöst* realistának nevezi, holott mi őt ideálistának tartjuk, a mely nálunk a 30-as, 40-es években a realismus uralmáról beszél, holott e két évtizedet nem-

zeti művelődésünk történetében a *lángoló eszményiség* korszakának nevezhetjük. E kor vezéralakjai nem reális érdekekért (talán Széchenyit kivéve), hanem csupa ideálokért küzdöttek, s így joggal nevezhetők ideálistáknak, koruk az idealizmus korának. Viszont, hogy a 80-as évek az idealizmus beköszöntének évei lennének nemzeti életünkben, midőn mindenütt a legvastagabb realizmus uralma ötlük szemünkbe, — ezt is nehezen vagyunk hajlandók elhinni. Ám mindkét esetben a terminologia a tévedés oka, mert Bodnár a közhasználattól eltérő, sőt azzal majdnem ellenkező értelemben használja az *idealizmus* és *realizmus* elnevezéseket.

Eszményeink című művében Bodnár a ma is uralkodó idealizmus pirkadását 1880-ra teszi, s az szembetűnőbben csak a 90-es években mutatkozott (47. l.), a 60-as, 70-es években még *erősen* realisták voltunk (48. l.) Ellenben legújabb művében az idealizmus hajnalhasadását teljes 40 esztendővel előretolja, vagyis 1840-re, illetőleg a 40-es évekre teszi (88., 94., 117., 150., 228., 245., 260. l.) Azt értem és természetesnek tartom, hogy bizonyos átmeneti időre van szükség, míg az emberiség egyik hullámból a másikba átlép s ez alatt az átmeneti idő alatt mindkét kornak eszméivel találkozunk; de azért azt még se tudom természetesnek találni, hogy a realizmus már 1840 óta hanyatlani kezdett, mert hiszen akkor uralma mindössze 25 évig (1815—1840) tartott volna, valamint azt se, hogy viszont haldoklása 40 esztendeig (1840—1880) tartana. Itt nyilván ellenmondás van a két munka álláspontja közt. Hiszen ha az utóbbi felfogása lenne igaz, a most szereplő idealizmus uralmának ideje jóval tovább tartana, miután még mindig befelé haladunk az idealizmusba, mint a megelőző realizmusé, holott elmélete szerint az idealistikus gondolkodás ereje egyre csökken.

Bodnár szerint az idealizmus korszakában „gyöngül a női szemérem, eltűnik a női méltóság és önérzet, a női divat mindjobban feltűnteti a test idomait“, ellenben „a realizmus korszakában a nő, a gyermek, a szolga stb. tisztességet kap“ (4., 5., l.). Itt Bodnár megint ellentétbe helyezkedik a közzelfogással, mert utóbbi szerint a realizmus írói (Zola) rajzolják szemérmetlenek a nőt. Ám fogadjuk el igaznak, a mit Bodnár az idealizmus íróiról a nőre vonatkozólag hirdet, de akkor hogyan magyarázható meg az, hogy Jókai, a kit szerzőnk idealista írónak nevez (164., 168. l.), ezzel éppen ellenkezőnek rajzolja a nőt, s alig van regényíró, a ki oly magas piedesztálra helyezné a nőt, a ki oly szép, nemes alakokat rajzolna, mint Jókai? a ki, bár nem realista, rendszerint ellenébe állítja a családi érdeknek a szerelmet, az egység érdekénél előbbre helyezi a szív jogát, s épp oly sokra becsüli a női szemérmetességet és méltóságérzetet (80. l.), akárcsak a realizmus poétája!

Habár az idők folyása sok részben igazat ad Bodnár azon

tanításának, hogy az ideális gondolkozás idején — s így jelenleg is — a katholicismus tekintélye, befolyása emelkedőben van, azt az állítását mégis túlzásnak kell tekintenem, hogy az utóbbi években tartott Vörösmarty-, Széchenyi- és Rákóczi-ünnepélyeket is a kath. szellem hódító előnyomulásával kellene kapcsolatba hoznunk. A 90-es években ünnepeltük az aradi vértanúkat, Petőfit és Kossuthot, mert 1890-ben volt a vértanú aradi szobrának leleplezése, 1899-ben volt a vértanú és Petőfi halálának félszázados fordulója; 1894-ben halt meg Kossuth s 1898-ban ültük meg a szabadságharcz kitörésének félszázados évfordulóját. A mint ezektől az ünnepélyektől távol állott minden protestáns színezet, épp úgy távol állott a Bodnár idézte ünnepélyektől minden katolikus színezet; Vörösmarty születésének százados évfordulója alkalmából kizárólag a *Zalán futása* s a *Szózat* költőjét, egyik legnagyobb nemzeti lantosunkat ünnepeltük, — a II. Rákóczi Ferencz fölkelésének 200 éves fordulóját pedig nagyobb joggal ünnepelték meg a protestánsok, mint a katolikusok, mert II. Rákóczi Ferencz mindenben azokat az eszményeket írta zászlájjára, a melyekért Bocskay, Bethlen s Rákóczi György küzdöttek, t. i. az alkotmányos és vallásos szabadság kivívását. Azzal Bodnár nem szolgálja ügyét, ha az eszmények igazi értelmét félremagyarázza s oly dolgokat is előránt elmélete magyarázására, a melyek erre nem alkalmasak.

A Ferenczi Zoltán és Beöthy Zsolt ellen való polemiája izléstelen.

Könyvében sok érdekes dolog van, de sok benne a túlzás is

Rácz Lajos.

Huszonöt év történelme.

Az idén jelent meg a „*Jahresberichte der Geschichtswissenschaft*“ huszonötödik évfolyama. Ezt a hatalmas vállalatot *Jastrow* Ignác alapította 1878-ban s ő is szerkesztette 1895-ig. Azért kellett visszalépnie, mert mint berlini egyetemi magántanár socialista szellemben nyilatkozván, a porosz közoktatási miniszter fegyelmi vizsgálatot indított ellene. A bölcsészeti kar megvédelmezte ugyan a tanítás szabadságának elvét, de a kormány a *Jahresberichte* kiadóját, a berlini Gaertnert, az évi segítség elvonásával fenyegette, ha ezt az évkönyvet továbbra is *Jastrow* szerkesztené. Így vette át a szerkesztést *Berner* Ernő, charlottenburgi királyi levéltáros, levéltári tanácsos és tanár, s azóta a berlini történelmi társulat megbízásából s a porosz közokt. miniszterium támogatása mellett folyton ő szerkeszti.

Ez a vállalat az egész világirodalomban az *egyetlen*, mely évenként teljesen és kimerítően tájékoztatja a szakembereket a

világszerte megjelenő történelmi könyvekről és cikkekről. A kutatót nemcsak figyelmezteti a különböző munkákra, hanem röviden azoknak értékéről is tájékoztatja, sőt a segédtudományokra is kiterjeszkedik. Arányairól fogalmat nyújthat, hogy évenként körülbelül 20,000, s így egy negyedszázad alatt közel félmillió történelmi munkát jegyzett föl. Tehát az utóbbi negyedszázad történetírásának, a történelemnek rendkívül becses bibliographiája.

Rendesen négy főrésze oszlik; az első a lefolyt év őstörténelmét és az ókori népek multját megvilágító történelmet ismerteti; a második, rendesen igen bőven, Németországot és pedig a birodalmat egyáltalán, a főbb történelmi korszakok szerint s azután külön az egyes országokat részletezi; a harmadik a nevezetesebb külső országok történelmének bibliographiáját nyújtja, rendesen az illető ország valamely tudósának közreműködésével; s a negyedik az egyetemes történelem általános műveltségtörténelem, a történelem bölesészete és módszertana, az egyháztörténelem, palaeographia, diplomatika újdonságaival számol be. Ilykép a vállalat annyira megnőtt, hogy az idén már két kötetre kellett osztani, úgy, hogy az I—II. rész az egyik s a III. (a külföldi) és IV. rész a második kötetbe jutott.

Hazánk történetirodalmát 1884. óta dr. *Mangold* Lajos budapesti egyetemi magántanár ismerteti. Az első három esztendőben a közép- és az újkort külön cikkeiben, 1888. óta azonban együttesen tárgyalja. Az egész idő alatt (1884—1902.) összesen 9629 magyar történelmi könyvet és cikket mutatott be; néha csak címűket idézve, máskor azonban, a szűk térhez képest, elég bő ismeretessel, sőt olykor élesebben is bírálva és vitatkozva. Kétségtelen érdeme, hogy a külföld figyelmes lett a hangyaszorgalommal működő magyar történetírásra és így a hatalmas vállalat jubileuma alkalmából itthon első sorban *Mangold* érdemeit kell kiemelnünk.

A nagy munka első huszonöt kötetének ára 667 márka, egyszerre megrendelve azonban körülbelül 25%-kal olcsóbb. Külön egy kötet 32 márka. Tanári és szemináriumi könyvtárak számára nélkülözhetetlen lévén, megszerzését melegen ajánljuk. *M. S.*

Socrates és Platon.

Uphues G. Sokrates und Platon, Osterwieck (Zickfeldt) 1904. 72 lap.
Ára ?

Szerző, az ismert nevű hallei tanár *Riehl* kartársával együtt az ideálismus híve. A kathedrán és az irodalomban küzd ama reálitivismus ellen, a mely az ismeretelmélet terén a hajdani sophistika módjára a legszélesebb körökben van elterjedve és a „gondolkozást elállítja s a száját örökös hallgatásra készíti“. Mai főbb képviselője

Ziehen és *Gomperz*, a kikkel szemben szerzőnk *Riehl* „*Einleitung in die Philosophie der Gegenwart*“ cz. jeles művének komoly tanulmányozását ajánlja. A szilárd meggyőződés hangján vallja *Röck* Huberttel, hogy „minden böleseletnek és vallásnak legsarkalatosabb kérdése a theismus vagy atheismus világnézete“ s *Mayer* Roberttel, az erő fentartása törvényének nagyhírű feltalálójával egyetértőleg hangsúlyozza, hogy „a valódi böleselet nem lehet más, mint a keresztyén vallás propädeutikája“. Ehez hasonlót tanított már az ó-korban *Justin* és manapság *Harnack* és *Kaftan*, hogy „a keresztyénség a valódi philosophia“.

Közelebbről a böleselet alapkérdése az ismeretelmélet. Ezzel tette azt a mélyértelmi *Platon* s az éles gondolkodó *Kant*. Utóbbi a protestantismus böleselőjévé vált azzal, hogy a tudományt az értékeléstől, a hitet a tudástól s az elméletet a gyakorlattól megkülönböztette. Az az ismeretelmélet, mely nem megyen túl az észlelésen, exakt matematika szikláján törik meg.

Sokrates útját a sophisták relativismusa egyengette. Ő az általánosan észszerű gondolkodás és akarás böleselője. Megteremtője a logika és az ethika tudományának egyaránt. A természetböleselők ellentmondásai indították őt az ismeret és a gyakorlati cselekvőség általános érvényű normáinak felállításra. Nála a helyes belátás az erény s az észszerű akarát a *Kant* féle gyakorlati ész. Ezzel kimondotta az ember méltóságában gyökerező akarát autonomiáját, a melyben őt *Kant* követte. Módszere az ironia és a maetika katechetikája. *Platon*, mint „rendszeres Sokrates“ egészítette ki *Socrates* fogalom-böleselétének egyoldalúságait. Eszmetana *Socrates* fogalomtanának egyenes és szükségképi folytatása és kiegészítése. Ezzel *Socrates*hez hasonlóan az emberiség tanítójává és nevelőjévé vált s nem lehet eléggé komolyan és gyakran figyelmeztetni az emberiséget *Socrates*re és *Platon*ra. *Platon* alapgondolata az, hogy az értékek és a valóságok ellentétesek. Az értékek az érzés és az akarás s a valóságok az ismeret tárgyai. Gondolkozásának kiinduló pontja az, hogy az ismeret általánossága annak szigorú tárgyilagosságával azonos, a miért is szoros különbséget vesz föl a képzet, az észrevétel subjektív s az ismeret objektív tudományos világa között. Ez a tudás feltétele az erénynek, mert a mi általános érvényű, való igaz is egyszersmind. Az igazság rendszere az eszmevilág s ez egyúttal a való létvilága. Az igaznak eszméje viszont a jónak világával azonos, a melyet viszont az istenséggel azonosított. Matematikai természettudományi módszere a böleselet és az ismeret módszere általában véve. Igazolják azt *Descartes*, *Kopernikus*, *Kepler* és *Galilei* egyaránt. Szerzőnk szerint a nagy tudományú *Aristoteles* félreértette *Platon* eszmetanát s még csak homályos sejtelve sem volt az ő módszeréről. Az eszmetan mellett a lélektan *Platon* böleselétének legfontosabb része.

Érdekes az, hogy az erényesség görög-féle felfogását psychologailag megállapította. Az erény és az erkölcsiség teljes fogalma és valósága az állami közösség, mely viszont a lélek halhatatlansága és örök rendeltetése hitében gyökerezik. Papi államában az örökké élő philosophus a legfőbb embertypus. Állami ideáljában a philosophiai műveltségű uralkodót a személyes csalhatatlanság illeti meg, a ki úgy bölcséleti, mint vallás-theologiai és matematikai tekintetben az összes tökéletességeket egyesíti magában. Azért állama egy nagyszabású nevelőintézet az erényre és a boldogságra.

Uphues művét olvasva, az eszmék felséges világában képzelet magát az ember. Idealista gondolkodása és világfelfogása meglepi az embert a mai realista önző világban. Ez oldalról van Platonban és az ő eszmetanában valami a keresztyénségből, Platon logosa is a Krisztusban jelent meg a maga egész teljességében és Mózes törvényével egyetemben „nevelő mester“ lett a keresztyénségre. Ime a történet mellett a bölcsélet is a keresztyénség szolgálatában. Szerzőnk hibája csak az, hogy nem eléggé domborította ki Socrates és Platon világnézete ideálistmusának egyoldalúságait és intellectuális kulturájuk ama merevségeit, a melyeknél fogva nem volt érzékük a való élet és világ feltételei és követelményei iránt. Művével a jeles szerző bennünket az ókori ideálistmus világának felséges légkörébe emel s lelkünket magasztos eszmékkel és gondolatokkal termékenyíti meg.

Dr. Szilávik Mátyás.

KÜLÖNFÉLÉK.

A kolozsvári Bethlen-bástya nevéről.

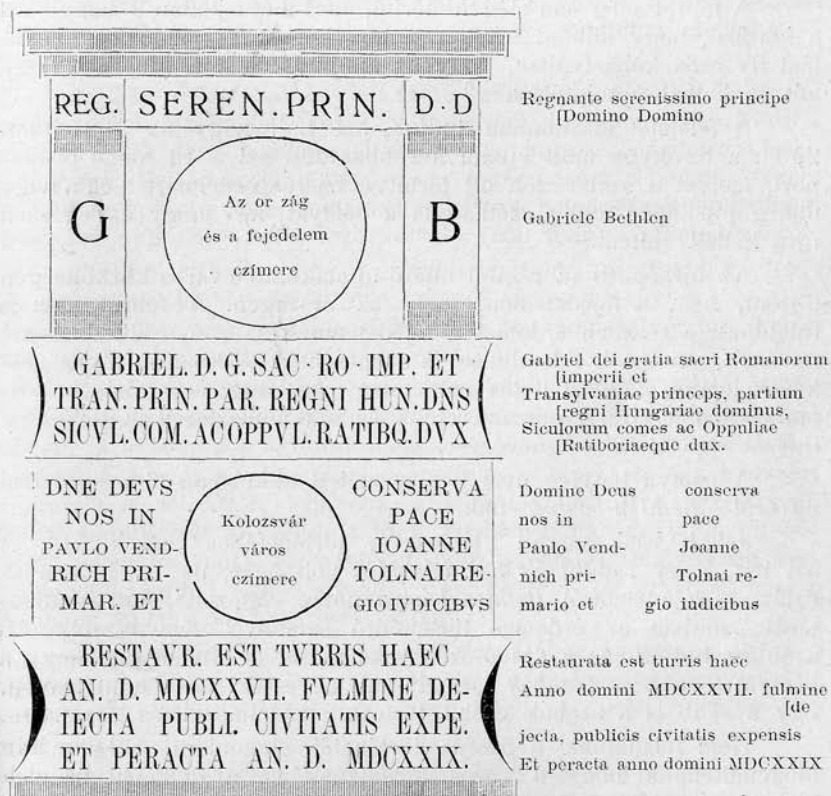
A kolozsvári ev. ref. egyház-tanács azzal a kéréssel fordult alólírottakhoz, hogy a „Bethlen-bástya“ illeten elnevezésének kérését vizsgálónok meg s arról tennék véleményes jelentést, mert „az egyháztanács 1904 évi aug. hó 1-én tartott gyűlésében szóba került, hogy a kolozsvári *Bethlen-bástya* nevét azon emléktáblától vette, mely egyik falában el van helyezve, de a melynek a bástyához semmi köze nincs, mivel azt a ref. egyház Bethlen Gábor iránt, a farkas-utcai templom adományozásáért kifejezendő hálája emlékeül a templom, vagy a mellette lévő falba helyezett el s csak később, illetéktelen beavatkozás folytán került sok egyébbel a bástyába“.

A közérdekű kérdés tisztázása érdekében megtettük a szükséges vizsgálódásokat és tanulmányokat és jelentésünket a következőkben van szerenesénk megtenni.

Az u. n. Bethlen-bástya délkeleti falában egy hatalmas emlék kőtábla van beépítve, melyről első pillantásra látszik, hogy a bástya építése alkalmával falaztatott a torony falába s nem később került a bástyába.

Az emléktábla két részből áll. Felső része közepét Erdély és Bethlen Gábor fejedelem egyesített czimere tölti ki; felette a homlokkövön egy sor felirattal, oldalt a kőoszlopon *G. B.* betűvel. A kőtábla alsó részének közepén Kolozsvár város czimere látható; felette, alatta és körülötte latin felírással.

A latin felirat szövege (és olvasása) a következő:

A felirat magyar fordításban a következő:

Bethlen Gábor felséges fejedelem uralkodása idejében.

Gábor Isten kegyelméből a római szent birodalom és Erdély fejedelme, Magyarország részeinek ura, a székelyek ispánja, Oppeln és Ratiborn hercege.

Urísten tarts meg minket békében.

Vendrich Pál fő- és Tolnai János királybíróóságában építtetett újra ez az 1627-ben menykőütés által lerombolt bástya-torony a város közköltségén és bevégeztetett 1629-ben.

*

A felírat kétségtelenül erre a bástya-toronyra vonatkozik és világosan mondja, hogy a bástya menykőütés által leromboltatott 1627-ben és újraépítése befejeztetett 1629-ben.

A felírat még sem elég kimerítő, mert megfejtetlenül hagyja az a kérdést, hogy miként tehetett a menykőütés olyan nagy rombolást ily erős kőbástyában, hogy az annyira leomlott (dejecta), hogy két év kellett újraépítéséhez?

A feleletet máshonnan tudjuk, azt t. i. hogy az 1627 aug. 25-én a toronyba ütött villám felrobbantotta azt a 12 tonna puska-port, melyet a szabó-czéh ott tartott a bástya védelmére s ez a nagy tömeg puskapor földig széthányta a bástyát, úgy hogy azt egészen újra kellett építeni.

Az újraépítés (a régítől eltérő új alakban) a város közköltségén történt, nem a fejedelemén, vagy az országén. A felírat nem is tulajdonít e részben érdemet a fejedelemnek s az ő uralkodásának, nevének, czímének felemlítése és czímerének beillesztése olyan szokásos lojális megtiszteltetés volt, mint manapság is szokás a középületeken a király, miniszterelnök és szakminiszter s az illető közintézet élén állók megnevezése.

A bástya tényleg nem is nevezetett akkoriban el a fejedelem nevééről „Bethlen-bástya“-nak.¹

Jakab Elek ugyan „Kolozsvár történetében“ (II. k. 514. l.) azt írja, hogy „addig *Szabók bástyája* volt neve, de ez időben az uralkodó fejedelemről *Bethlen-bástya* névre változott“. Ezt az állítást azonban az érdeemes történetíró semmivel sem igazolja. Mi azonban tudjuk (és a szabó-czéh számadásai is tanúsítják), hogy a bástyát tovább is „*szabók tornyá*“-nak nevezték, mert mint azelőtt, úgy később is a szabók czéhe tartozott védelmezni és fentartani.

Nem feladatunk a bástya történetét elmondani. Elég amnyit megemlítenünk, hogy a város körfalának ez a délkeleti szöglet-tornya egy idős a város kőfalával, s azután épült, miután Zsigmond

¹Ld részletesebben „Kolozsvár és a Bethlen-bástya“ cz. cikkét Kelemen Lajosnak a „Magyar Polgár“ 1901. évf. 72--75. számaiban és különnyomatban. A bástya rövid története megvan az 1902. és 1903-i Kolozsvári Kalauzban is.

király Kolozsvárt 1405-ben szabad királyi várossá tette és elrendelte, hogy falakkal, bástyákkal és sánczokkal erősítsék meg. Arról meg már Mátyás király idejében (1475-ben) a szabók kiváltságleveléből értesülünk, hogy a szabók czéhe látta el puskával, porral és minden hadi szerrel és ostrom idején ők védelmezték. Azért nevezték *szabók tornyának*.

Ez a név megmaradt a Bethlen-korabeli újraépítés után is, miután tovább is a szabók czéhe gondnoksága alatt állott mindaddig, míg Budavárának a töröktől visszafoglalása után német császári hadak nem vonultak Erdélybe és megszállták a várakat és erődített városokat. Kolozsvárra Veteráni tábornok német katonái 1687 okt. 18-án vonultak be és a czéhektől elvették a bástyákat — a szabóktól is az ő tornyukat.

A Rákóczi-forradalom alatt szerepelt utóljára a szabók bástyája, midőn előbb a németek, majd a kuruczok kezében volt. Károlyi Sándor 1707 nov. havában felrobbantotta, hogy a németek ne használhassák. Br. Kriegbaum György az erdélyi császári hadak fővezére 1709-ben építtette újra, mint azt a bástya belső északi oldalán a bástyába nyíló ajtó felett lévő kőtábla latin felirata elmondja.

Ezekből kitűnik, hogy a „*Bethlen-bástya*“ név újabb eredetű; de az az emléktábla, mely erre alapúl szolgált, egykorú a nagy fejedelemmel s nem „később, illetéktelen beavatkozás folytán került sok egyébbel a bástyába“.

Ennek a feltevésnek az szolgálhatott alapúl, hogy Haller Károly, polgármestersége idejében az emléktáblát kitataroztatta és festette s a bástyába egy órát illesztett, mely a közép-kapu bástya-tornyából került a városháza pinczéjébe s hogy az óra kedvéért harangot is tétetett a bástyába, az óraütés jelzésére. Erről hallhatott harangozni az illető, a ki a Bethlen-féle emléktábla hitelességét kétségbe vonta. Ez azonban, mint az emléktábla felirata kétségtelenül hirdeti, oda készült, eredetileg is ott állott és nem a templom vagy a mellette lévő falban.

Hogy a bástyát nem maga Bethlen Gábor építtette, csak az ő idejében épült újra: az annak történelmi jelentőségéből semmit sem von le; ha csak nem emeli az, hogy épen „a város közköltségén épült“.

A bástya történelmi jelentőségét nem fejtegetjük; eléggé megvilágította azt az a véleményes jelentés, melyet a városi tanács felszólítására 1900 márcz. 15-én adott egy hármás bizottság, melynek egyikünk tagja volt. (Megjelent az Erdélyi Múzeum 1900 évf. 291—295. l.)

Ebből csak annyit ismétélünk, hogy „történelmi emlék Bethlen Gábor fejedelmi nevén kívül ép annyi emlék fűződik ezen tiszte-

letreméltó, sok százados építményhez, mint a mennyi kincses Kolozsvár, a magyar hazának ezen, egykor virágzó és hatalmas, kereskedő és iparos városának viszontagságos, de lélekemelő múltjához fűződik. Történelmi értéke tehát annyi, mint a mennyi ezen dicső múltnak értéke“.

Kiváló tisztelettel
Kolozsvárt, 1905. jan. 8.-án,

Dr. Szádeczky Lajos.

Török István dr.

Rákóczi és a bujdosók hamvai.

A kegyeletes, szép eszme, a bujdosók hamvai hazahozatala, egy nagy lépéssel haladt elő újabban a megvalósulás felé. Thallóczy Lajos, a jeles történetíró, közös-pénzügymin. osztályfőnök és levéltárigazgató, a magyar kormány megbízásából a múlt év végén szerencsésen elvégezte Konstantinápolyban, Rodostón és Izmiden azokat a diplomáciai tárgyalásokat és előmunkálatokat, melyek a hazaszállítás előfeltételei voltak.

Az „Erdélyi Múzeum“ eddig is élénk figyelemmel kísérvén a hazafias ügy menetét, sőt irányításában is lévén némi csekély része, feljegyezni kívánjuk az újabb fejleményeket is.

Még emlékezhetnek olvasóink, hogy midőn Ő felsége m. é. ápr. 18.-án kelt legfelsőbb elhatározása megjelent, mely Tisza István miniszterelnököt II. Rákóczi Ferencz hamvai hazahozatala felől javaslattételre hívta fel: az „Erdélyi Múzeum“ legközelebbi (májusi) fűzetében azt az eszmét pendítette meg, hogy ne csak a vezérlő fejedelem hamvait, de egyszersmind „családja vele együtt nyugvó tagjait, továbbá sorsának osztályosait, bujdosó társait, vezérkarát s mindazokat, kik mellette a körülötte nyugosznak, vele együtt hazahozzuk“.

Az E. M. E. történelmi szakosztálya, a titkár iudítványára, m. é. máj. 7.-én tartott ülésén elhatározta, hogy midőn Rákóczi Ferencz hamvai hazaszállításáért háláját fejezi ki, egyszersmind „kifejezi óhaját, hogy egyúttal a másik, idegen földben nyugvó erdélyi fejedelem Thököly Imre, továbbá Zrinyi Ilona s a rodostói bujdosók: Beresényi, Esterházy, Sibrik s hamvai is hazahozassanak“.

Az indítvány nem maradt pusztába kiáltó szó, bár a főirányadók egyike eleinte ellenezte, úgy vélekedvén, hogy nagyobb megtiszteltetés Rákóczinak, ha egyedül hozzák haza s a többiekre majd azután kerüljön a sor. De az eszme kivívta a maga igazát.

A miniszterelnök jun. 22.-ére egy szűkebbkörű bizalmas értekezletet híván össze Bpestre, a miniszterelnöki palotába, (melyen két miniszter, a két ház elnöke, a pártok elnökei, Thaly Kálmán s e sorok írója vett részt) ezen már egyhangúlag elhatározottat, hogy

az összes bujdosók hamvai hazahozatala kéresek a legfelsőbb helyre teendő előterjesztésben. Ugyanakkor elhatározott, hogy Rákóczi és társai hamvai a kassai dom kriptájában, Thökölyé a késmárki ev. templomban temetessenek el. Ez alapon történt az előterjesztés s Ő felsége m. é. jul. folyamán ebben az értelemben határozott s megtétettek a szükséges előkészületek Kassán és Késmárkon.

A legközelebbi teendő most már a diplomatiái tárgyalások megindítása volt, hogy a hamvak kiadása és hazaszállítása végett az engedély a különböző illetékes forumoknál kieszközöltessék.

A miniszterelnök figyelmét kiterjesztette a kérdés részleteire is. Így m. é. aug. 18.-án megkeresést intézett e sorok írójához, Thököly hamvai holléte felől tájékoztató nyilatkozatot kérvén, miután úgy értesült, hogy azok az izmidi temetőben nem az ő vasráccsal bekerített felírás emlékköve alatt nyugszanak. A válaszban kifejtettem a mi tudásunkat s azokat a feltevéseket, melyek Thököly hamvaira nézve fennállanak s egyúttal megjelöltem a módokat, melyekkel a felkutatást eszközzendőnek vélem.

A miniszterelnök az ősz folyamán elhatározta, hogy a diplomatiái tárgyalások elvégzésére s a még függőben lévő kérdések megoldására Konstantinápolyba küldi Thallóczy Lajost, ottani nagykövetünknek régi ismerősét, hogy személyes közbejárással sietesse és juttassa dűlőre a megoldandó feladatokat. Ezzel kapcsolatban m. é. nov. 21.-én a miniszterelnök úr hozzám intézett levelében elkérte Beresényi Miklós új sírládájának kulcsát, a mely sírládába rodostói puszta sírjában összeszedett csontjait 1903. őszén elhelyeztük.

Thallóczy kellő informatiókkal ellátva indult el december hó derekán Konstantinápolyba, azzal a feladattal (mint nekem levelében írta), „hogy a tavasszal lemenendő küldöttség ihetőleg elkészítve találjon mindent és ne kelljen keleti módra heteken át vesztegelni, a míg feladatát befejezi“.

Ezek az előzményei a Thallóczy küldetésének, melynek sikeréről a következőket jelentik:

Thallóczy dr. eljárása minden irányban eredménnyel járt.

A nagykövetség útján kinyerte a szultán engedélyét a bujdosók hamvainak, emlékköveinek, sőt emléktárgyainak is akadálytalan hazahozatalára.

A lazaristák Szt.-Benoit-egyháza főnökségétől okmányszerű biztosítékot nyert, hogy az eddigi őrizetében volt tetemeiket a magyar nemzetnek átengedi, a mi nek jeléül Thallóczy a fejedelemnek és Beresényiné, Csáky Krisztiniának tetemeit tartalmazó sírládákat, valamint Zrinyi Ilonának és Rákóczi Józsefnek általa kétségtelenül megállapított és külön cézdrusfa tartályokba helyezett tetemeit átvette és ideiglenes megőrzés végett a lazaristákra bízta, gondosan lezárván és lepecsételvén a ládákat és ezek kulcsait a magyar kormánynak leendő átadás végett magához vevén.

A Rodostóban eltemetett gróf Beresényi Miklós, gróf Esterházy Antal és Sibrik Miklós tetemeit az ottani görög egyház hatóságától okmányszerűleg szintén átvette és személyesen hozta el Konstantinápolyba és bizta ugyancsak a lazaristák gondozására.

Ugyan ide hozta át dr. Thallóczy a kisázsiai Izmidből Thököly Imre tetemeit, a melyeket előbb fel kellett kutatni.

Thallóczy a nyert útbaigazítások és Thököly titkárjának, Komáromy Andrásnak naplójában található útmutatások szerint járván el, ásátásokat rendelt az izmidi örmény temetőben és hosszas, fáradtságos munka után nem ott, a hol Thököly vasrácsos sírhelye van jelezve, hanem attól távolabb, egy óriási platánfa tövében három méternyi mélységben lelte meg a tetemeiket. Az ásást orvosok jelenlétében nagy gonddal eszközölte, a fej keletnek feküdt, a csontok a két század óta lehető gyökerektől eredeti helyeikből kitolattak és már nem feküdtek rendes állapotban, úgy, hogy nagy elővigyázattal kellett azokat összeszedni. A tetem azonosságát konstatálja a csontok mellett talált nagymennyiségű arany és ezüst skófiummal kivarrott szövetdarab és különösen az a három gyöngy, a mely Thököly süvegét ékesítette, a mint az képein is látható.

Végül megemlítendő, hogy a rodostói Rákóczi-kápolnából Thallóczy megszerezte a Rákóczi maga faragta hat gyertyatartóját, egy esengetyűjét, ezimerével díszítve, karosszékét és egy azonoskorú misemondó ruhát, a mely ingóságok máris útban vannak, hogy ideiglenesen a magyar nemzeti muzeumban helyeztessenek el.

Ezek szerint nincs immár semmi akadály a annak, hogy a nemzet régi vágya teljesüljön és a szent hamvak és ereklyék tavasszal tényleg a hazába visszazállíttassanak. Sz. L.

A lappok Norvégiában cz., jelen füzetünkben közölni kezdett tanulmány írója, dr. *Nielsen* Konrád, a krisztianiai egyetemen a lapp és finn nyelvek rk. tanára (docense), öt hónap óta tartózkodik hazánkban s a múlt félévben a kolozsvári egyetemen hallgatott nyelvészeti és történelmi előadásokat. Nyelvünket előbb könyvből, majd itt gyakorlatilag elsajátítván, ez az első dolgozata magyar nyelven, melyet felszólításunkra írt, a minket is érdeklő lappokról, kiket behatóan tanulmányozott. Három ízben tett hosszabb tanulmányútat a lappok között. 1898-ban egyetemi és állami ösztöndíjjal kiküldetvén, 1899 februárig a helsingforsi egyetemen nyelvészeti tanulmányokat végzett a finn-ugor nyelvekből; azután a norvégországi finn dialektusokat tanulmányozta és 1899 márcz.-juliushóban lapp nyelvészeti tanulmányokat tett, főképp Polmakban. 1899 őszén a krisztianiai egyetemen a lapp és finn nyelvek docensévé (rk. tanárává) neveztetett ki. 1900 jan. havában Upsalában, a hírneves Wiklund mellett (a ki nálunk is járt) folytatta lapp tanulmányait. 1900 május—augusztus havában új tanulmányútát tett a norvég lappok között. 1901 aug.—okt. Finnországban folytatta tanulmányait s ott

jelent meg 1902 elején első lapp tanulmánya: „Zur Aussprache des norwegisch-lappischen“ (Helsingfors 8-adrét 72 l.) 1902 jun.—1903 jan. ismét Finnországban tartózkodott s ott tétl doctoratust egy nagyszabású munkával: „Die Quantitätsverhältnisse im Polmak-lappischen“ cz. a. (Helsingfors XVI. 312. l.) 1903 jun.—aug. havában a helsingforsi finn-ugor társaságtól nyert ösztöndíjjal a norvég- és finnországi lappok között járt. 1904 nyáron norvég állami ösztöndíjjal magyar és finn-ugor nyelvi tanulmányok végett Magyarországra küldetett, egy évi szabadsággal. Magyar tanulmányútja első felét Erdélyben kívánta eltölteni s ezalatt beütazta Erdély nagy részét, megismerkedett az itteni tudományos körökkel s a magyar nyelvet bámúlatos eredménnyel elsajátította. A második felét Budapesten fogja tölteni. Nielsen Konrád még fiatal ember (sz. 1875-ben), kinek lelkes buzgalma és szép tehetsége méltán nagy reményekre jogosít a finn-ugor nyelvészet terén. Reméljük, hogy a magyar tudományosságnak is őszinte barátja lesz Norvégiában.

Gróf Andrassy Gyula nagyérdekű tanulmánya: „*A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai*“ II. kötete jelent meg e napokban Budapesten, a Franklin-Társulatnál (270 lap, ára 6 korona). Az I. kötet megjelenésénél kiemeltük azt a mélyreható államférfiúi felfogást, mely e munkát általában jellemzi. Még inkább előtérbe lép a felfogásnak ez a sajátossága ennél a kötetnél, mely a magyar állam újabb szervezetének epochájával, a mohácsi vész utáni korral kezdődik és a XVII. század második évtizedével, a Boeckay fölkelését követő korszakkal végződik. Történetírói pártatlansággal és szókimondással tárgyalja a „Habsburgok uralmának megalapítását“, nem huny szemét a dynasztia mulasztásai és nemzetellenes törekvései előtt sem, de Szapolyai az utolsó nemzeti király gyöngeségét is élesen megvilágítja. Az ország megoszlása, az egyesülésre való törekvés, a nyugati és keleti szövetség előnyei, a királyi hatalom növekedése, az idegen befolyás növekedése, küzdelem az idegen befolyás ellen, az alkotmány ellenálló képessége, a reformatio terjedésének okai és hatása, a Boeckay felkelése és a politikai és vallási ellentétek II. Mátyás idejében — ezek azok a főbb eszmék és nézőpontok, melyek köré Andrassy Gyula mondanivalóit csoportosítja. Nem tudományos apparatussal, nem eddigelé ismeretlen, új adatokkal akarja történelmünket gazdagítani, de az államférfiú mély ítéletével és a dolgok logikáját kutató politikus éleslátásával mindenütt meglátja a lényegest, a döntő momentumokat, melyek államéletünket irányították. És ebből a szempontból sok újat, eredetit, jellemzőt találunk munkájában, mely itt-ott, néha csak a sorok között, jelenlegi államéletünk viszonyaira is érdekes világot vet, megjegyzéseket tesz. Munkáját bővebben szándékozván ismertetni, itt csak ez általános jellemzésben kívántuk felhívni az érdekes munkára olvasóink figyelmét.

A „Középkori Krónikások“ sorozatából, melyet *dr. Gombos F. Albin* brassai tanár, érdemes munkatársunk megindított, és lelkes ügybuzgalommal szerkeszt, a III-ik füzet jelent meg. *Jordanes: A gótok eredete és tettei* (De origine actibusque Getarum) cz. művét tartalmazza ez, melyet *dr. Bokor János* fordított latinból s látott el bevezetéssel és jegyzetekkel. Jordanes neve és munkája sokkal ismeretesebb a történelem olvasói előtt, hogysen bővebben ismertetnünk kellene; csupán örömminket fejezhetjük ki a felett, hogy e mindig érdekes és tanulságos elsőrangú VI. sz. kútfő, (mely a hunok történetének is egyik legbővebb forrása) szélesebb körben ismertté válik hazai nyelvünkre fordítás által. A bevezetés bőséges tájékozást nyújt az íróról és művéről s részletes tárgymutató könnyíti meg annak használatát. Mindez egyaránt dicséri a fordítót és szerkesztőt. De elismeréssel kell adóznunk a kiadónak is, a „*Brassói Lapok*“ nyomdájának, mely a tudomány előbbrevitelének meghozza azt a — bizonyára nem busásan jövedelmező — áldozatot, hogy a „Középkori Krónikások“-at kiadja. Báresak ennyi ügybuzgalommal arányban állana a közönség érdeklődése is, hogy a közhasznú vállalat tervbe vett szépszámú sorozata gyorsan haladhatna tovább is előre. (Brassó, 1904. 8-adrét, 173 l. Ára 3 korona).

Berzeviczy Albert „Beszédek és tanulmányok“ czímű két-kötetes munkája kerül könyvpiacra a folyó év elején, Singer és Wolfner kiadásában.

E munka Berzeviczynek a parlamentben, továbbá gyűléseken és congressusokon, valamint ünnepélyes alkalmakkor mondott nevezetesebb beszédeit, válogatott tanulmányait és értekezéseit foglalja magában, megfelelő jegyzetekkel kísérve.

Sok százra megy azon beszédek, czikkek, tanulmányok száma, a miket Berzeviczy — immár negyedszázadnál hosszabb nyilvános pályáján mondott és írt; a most kiadásra kerülő műben a leggondosabb válogatás útján gyűjtötték össze azokat a beszédeket és munkálatokat, a melyek egy vagy más szempontból, különösen szerzőjüknek a kulturális kérdésekre vonatkozó felfogása tekintetében, eléggé nevezetesek és érdekesek arra, hogy könyvbe gyűjtsék őket.

Berzeviczy szónoki műveit szervesen egészítik ki e könyvben a legjelentékenyebb tanulmányok és értekezések, úgy, hogy e két-kötetes mű tiszta képét adja annak a munkásságnak, mit Berzeviczy a politikai életben, társadalmi téren s a publicistikában kifejtett.

A két kötet — mintegy 60 ív — ára fűzve 10 kor., kötve 12 korona. Megrendelhető a kiadóknál (Singer és Wolfner Budapest, VI. Andrassy-út 10.) és bármely más hazai könyvkereskedőnél.

A kik Berzeviczy mélyreható és magvas gondolkodását és magasan szárnyaló, nemes eszmevilágát ismerik, azoknak szükségtelen külön ajánlani e nagybecsű tanulmányokat.

A munka tartalma a következő:

I. Parlamenti beszédek. Köztük: a középiskolai törvényjavaslat; középiskolai kérdések; a nemzeti kultúra stb. stb.

II. Gyűléseken és ünnepélyeken mondott beszédek. Köztük: a jogi szakoktatás reformja; az EMKE célja; egységes nemzeti oktatás; nemzeti kultúránk az új ezredév küszöbén; Rákóczi és kora stb.

III Emlékbeszédek, visszaemlékezések: Pl. Eötvös József halála 15-ik évfordulóján; visszaemlékezés Pulszky Forenczre; Petőfi emlékezete; beszéd Munkácsy ravatalánál; Tompa Mihályról; beszéd Jókai Mór ravatalánál stb.

IV. Kisebb alkalmi beszédek: pl. a pusztaszeri ezredéves emlékülnepen (1896.); a kassai dóm felszentelésekor; a Kisfaludi-Társaság tagjává történt választásakor; a kassai muzeum megnyitása alkalmából; miniszteri székfoglaló stb.

V. Tanulmányok, értekezések. P. o. a nyilvános felolvasásokról és közművelődési egyesületekről; a gentryről I—IV; közművelődésünk és a harmadik egyetem; az ismeretterjesztés eszközei az iskolán kívül; gróf Széchenyi István, stb.

E rövidre foglalt tartalommutató is eléggé tájékozthat e tanulmányok változatos, actualis és érdekes sorozata felől.

„Magyar Nyelvtudományi Társaság“ cz. a. új tud. társulat keletkezett Budapesten akadémiai körökben, melynek célja, alapszabálya szerint, „a magyar nyelvnek mennél teljesebb tudományos átkutatása, a nyelvészet eredményeinek népszerűsítése és a közönségben a magyar nyelvtudomány iránt az érdeklődés felébresztése“.

Tagjai: a) tiszteletbeliek, b) alapítók, c) rendesek, d) pártolók.

Az alapító tag 200 koronát tesz le alapítványképen. Rendes vagy pártoló tag lehet mindenki, kit a magyar nyelv és nyelvtudomány ügye érdekel. A rendes tag legalább három évre vállal kötelezettséget s évenként 10 koronát fizet a társaság pénztárába. A pártoló tag is három évre kötelezi magát s évi 4 koronát fizet.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1905-től kezdve, folyóiratot ad ki, mely *Magyar Nyelv* czímmel, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén fog megjelenni, egyelőre 3—3 ívnyi terjedelmű füzetekben. Az első szám 1905 januárius 25-ikén lát napvilágot. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. A szerkesztés *Szily Kálmán*-ra, a Társaság elnökére bízott s az ő előterjesztésére a Társaság választmánya a folyóirat tervezetét következőleg állapította meg:

„Meg akarjuk a művelt közönséggel ismertetni a magyar nyelvtudomány fontosabb eredményeit, mind a nyelvtörténet, jelentéstan és szófejtés, mind a hang- és mondattan terén; lehetőleg magyar példákon be akarjuk vezetni a nyelvészeti kutatások megbízható módszereibe; le akarjuk szoktatni a nálunk még oly gyakori délibábos nyelvészkedésről s rá akarjuk szoktatni a nyelvtények helyes felfogására. S hogy mindezt megteheszük, vagy legalább megkísérthessük, újra egyesíteni akarjuk e munkában a magyar nyelvészek szétszakadt seregét, s fölébresztve a magyar közönség érdeklődését s fölhasználva a romlatlan nyelvérzékében rejlő erőt, új segédeszapatokat is akarunk toborzani közös munkánkra.

Mi nem leszünk sem »orthologusok«, sem „neologusok“. Nem akarjuk fölforgatni az irodalmi nyelv kertjét s nem fogjuk elátkozni a nyelvújítást, mivel egy-két fát, egy-két bokrot nem a kellő helyre ültetett. Legnagyobb részük már úgy is kivészett, de sok közülök életben maradt s ezek már oly mély gyökeret vertek s annyira elterebélyesedtek, hogy őket most már kitépni, kidobni akarni nemcsak hiábavaló erőlködés, hanem valóságos bűn is lenne. De ügyelni fogunk a kert tisztaságára. Belopódnai akaró idegen-szerzőségeket, időtlen tájnyelviségeket, esetlen új alkotásokat, bármilyen tekintélyes helyről ajánltassanak is, a mi támogatásunkra nem számíthatnak. Állandó figyelemmel fogjuk kísérni irodalmi nyelvünk s tudományos műnyelvünk újabb fejlődését s a hol lehet, elő is fogjuk mozdítani, de a hol kell, küzdeni is fogunk ellene, mindenkor helyet adva az ellenvéleményeknek is — de a személyeskedéseknek soha.

Különös gondot fogunk fordítani a né nyelv és az egyes nyelvjáráások megismerésére és ismertetésére, valamint nyelvtörténeti adatok gyűjtésére is.

Czikkeink megválogatásában s közrebocsátásában tervszerűleg fogunk eljárni. Mindenkor közérthetőségre, folytonos és fokozatos emelkedésre fogunk törekedni.

El fogjuk-e ezélnkat érni? Ez nemcsak tőlünk s munkatársainktól, hanem a közönségtől is függ. Fogja-e törekvéseinket, ügyünk felkarolásával s a Magyar Nyelvtudományi Társaság körüli soraközásával támogatni? Kormánytól, Akadémiától ily célra segílyt kérni szegyenlenénk. A társadalmat akarjuk szolgálai: a társadalomra kell támaszkodnunk“.

„Baró Wesselényi Miklós Élete és Munkái“ cz. műre, mely két díszes kötetben fog megjelenni, hirdetett előfizetést *dr. Kardos Samu.* „Wesselényi hősi tettei iránt az érdeklődést, nagy érdemeivel szemben az elösmérést felkelteni és megújítani, az idök folyamán elhalványúlt emlékéat a feledés porától megtisztítani, a nemzeti hála és kegyelet számára örök lámpát gyújtani és a nagy eszmékért hevülő ifjúságnak egy utolérhetetlen magasságban álió ideálban példányképet nyújtani: ez lesz a munka feladata“.

A munka első kötete a következő 7 fejezetre oszlik:

- I. A Wesselényiek nemzetsége és családai leszármazása.
 - II. Wesselényi szülei: id. br. Wesselényi Miklós és neje, Cseréy Heléna.
 - III. A nagy Wesselényi gyermek- és ifjúkora és Széchenyivel való barátság; Magyarország és Erdélyország törvényhozó testületeinek szervezete és tanácskozási rendje Wesselényi és Széchenyi fellépése előtt.
 - IV. Wesselényi a pozsonyi 1830-ik évi és 1832/36. évi országgyűlésen.
 - V. A nagy Wesselényi a kolozsvári 1834/35-iki országgyűlésen.
 - VI. A nagy Wesselényi mint az ifjúság barátja és bálvány; párbaja gróf Wurmbrandttal; utazása Felső-Olaszországban; hősi viselkedése a pesti árvízveszedelem alkalmával. A nagy Wesselényi alapítványai. „Balítéletek“ czímű munkája.
 - VII. Az üldözések és szenvedések kora. Wesselényi önvédelmi irata, 1840-ből. A második kötet a következő öt fejezetből áll:
 - VIII. Wesselényi és Széchenyi meghasonlása. Kossuth és Wesselényi együttes szereplése. 1840—1848.
 - IX. Wesselényi szereplése 1848 első felében Erdélyben és Magyarországon.
 - X. Wesselényi meghasonlása Kossuth-tal, visszavonulása Freywaldauba.
 - XI. A kortársak hódolata Wesselényi nngysága előtt.
 - XII. Wesselényi halála, emlékezete és jellemzése.
- A munka kiadását a Légrády Testvérek müintézete vállalta el.
A két kötet bolti ára 30 korona, előfizetési ára 20 korona.